

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ
ΠΑΡΑ ΤΩΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΕΥΣΤΑΘΙΩΙ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μελετῶν ἀπό τινων ἐτῶν μεταξὺ ἄλλων μεσαιωνικῶν συγγραμμάτων καὶ τὰ ἔργα τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, παρατήρησα ὅτι ταῦτα, ἔνεκα τῆς πληθύος τῶν περὶ τοῦ συγχρόνου του βίου πληροφοριῶν, εἶναι ἀρίστη λαογραφικὴ πηγὴ γενναιοτάτην παρέχουσα συμβολὴν πρὸς γνῶσιν τοῦ Βυζαντινοῦ ἰδιωτικοῦ βίου κατὰ τὸν IB' αἰῶνα. Τούτου ἔνεκα ἐπιμελῶς συνέλεξα πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς σχετικὰ χωρία, συμπληρώσας δὲ τὰς εἰδήσεις δι' ὁμοίων ἢ ἀναλόγων ἐκ συγγραφέων τοῦ IB' ἐπ' ἴσης αἰῶνος εἰλημμένων καὶ τὸν σημερινὸν βίον παρεξετάσας ἔγραψα τὴν παροῦσαν μελέτην, ἣτις διαφωτίζουσα τὸν ἰδιωτικὸν βίον τῶν μεσαιωνικῶν προγόνων μας ἐπὶ ἑ τ αἰῶνα, πολλά, φρονῶ, θὰ διδάξῃ, ἀφ' οὗ καὶ ἡ μεσαιωνικὴ λαογραφία οὔτε συνολικῶς ἄλλ' οὔτε καὶ ἐπὶ μέρους ἔχει μέχρι τοῦδε δεόντως ἔξετασθῆ¹⁾.

¹⁾ Ἡ κατωτέρω μελέτη ἀποτελεῖ τὴν εἰσαγωγὴν μεγάλου ἔργου μου περὶ τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου ὡς συλλογῆος λαογραφικοῦ ὕλικου, οὗτινος τὰ διάφορα κεφάλαια σκοπῶ νὰ δημοσιεύσω εἰς τοὺς προσεχεῖς τόμους τῆς παρούσης Ἐπετηρίδος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΑΓΑΠΗ ΤΟΥ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Λαογράφος, ὅφ' ἦν ἡμεῖς ἐννοοῦμεν ἐννοίαν, βεβαίως δὲν ἦτο ὁ Εὐστάθιος,¹⁾ ἔκ τινων ὁμῶς τεκμηρίων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οὗτος οὐ μόνον εἶχε πλήρη ἐπίγνωσιν τῆς ἀξίας τῶν λαογραφικῶν ἐρευνῶν, ἀλλὰ καὶ τὰς λαογραφικὰς πληροφορίας ἃς παρέχει παρενέβαλεν οὐχὶ ἐκ παρέργου.²⁾

Ἐν πρώτοις τὴν ἀγάπην τοῦ ἱεράρχου πρὸς τὴν λαογραφίαν δεικνύουσιν αὐτὰ ταῦτα τὰ ἔργα του, ἐν οἷς ἡ ποικιλία καὶ ἀφθονία τῶν λαο-

¹⁾ Ὁ Εὐστάθιος, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Μιχ. Ἀκομινᾶτος ἐν τῇ ΙΘ' κατηχήσει του (Σπ. Λάμπρου, Νέος Ἑλλην. 13, 361) ἐθεωρήθη μετὰ θάνατον ἅγιος, ποικίλας παρεχόμενος ἰάσεις εἰς τοὺς προσφεύγοντας εἰς τὸν τάφον του· ἡ πρώτη μάλιστα διατριβὴ του ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Tafel ἐκδοθεῖσι μικροτέροις ἔργοις του ἐπιγραφὴν ἔχει· *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Εὐσταθίου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης λόγος προεισόδιος τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς.*

²⁾ Μὲ λαογραφικὰς μελέτας ἠσχολήθη ἐκ μέρει ὁ Μ. Ψελλός, γράφας ἐρμηνεῖας εἰς κοινολεξίαις καὶ εἰς δημῶδεις δεισιδαιμονίας (*Κ. Σάδα*, Μεσ. βιβλ. 5, 525 ἐξ. 571 ἐξ.), βραδύτερον δὲ καὶ ὁ Μ. Πλανούδης, δημοσιεύσας τὴν συλλογὴν τῶν παροιμιῶν του. Ἐννοεῖται ὅτι τὴν μεσαιωνικὴν λαογραφικὴν ἔρευναν βοηθοῦσι, χωρὶς νὰ εἶναι εἰδικαὶ μελέται, καὶ ὅσα ἔγραψαν οἱ ἐρμηνευταὶ τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ οἱ νομοκάνονες εἰς τὰ σχετικὰ περὶ προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν κεφάλαια, ὡς καὶ ἡ διατριβὴ τοῦ Ἰωσήφ Βρυννίου ἢ ἐπιγραφομένη «Τίνες αἱ αἰτίαι τῶν καθ' ἡμᾶς λυπηρῶν» (*Ε. Βουλγάρεως*, Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ Βρυννίου τὰ παραλειπόμενα 3, 119-23). Σημαντικὰ ἐπίσης εἶναι τὰ περὶ δεισιδαιμονιῶν καὶ προλήψεων, κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα σημειωθέντα ὑπὸ Παχωμίου Ρουσάνου (Σπ. Λάμπρου, Ἀνέκδοτος λόγος Παχωμίου Ρουσάνου περὶ δεισιδαιμονιῶν καὶ προλήψεων Δ. Ι. Ε. Ε. 1, 101—112), ἡ λαογραφία ὁμῶς ὡς κλάδος τῆς ἐπιστήμης ἤρchiσε μόλις ἀπὸ Λέοντος τοῦ Ἀλλατιῶν νὰ καλλιεργῆται. Ὅρα ὅσα σχετικὰ ἀνεκόνισεν ὁ Ν. Πολίτης ἐν τοῖς Actes du seizième congrès international des orientalistes σ. 159 καὶ πβ. τοῦ αὐτοῦ, Ἐρευναι περὶ τῆς Ἑλληνικῆς λαογραφίας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐν Λαογρ. 3, 605 ἐξ.

γραφικῶν εἰδήσεων ἀμιλλῶνται πρὸς τὴν ἀκρίβειαν αὐτῶν. Ἀληθές εἶναι ὅτι σχολιάζων ὁ Εὐστάθιος τὸν Ὅμηρον, βιβλίον δηλαδή εἰς ἅπαντα σχεδὸν τὰ κεφάλαια τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ἀναφερόμενον, εὗρισκεν ἀφορμὴν πλεῖστα ἐκ τοῦ συγχρόνου του ἰδιωτικοῦ βίου νὰ παρενείρη, τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ταῦτα οὐ μόνον ἐν εὐρείᾳ κλίμακι ἐξεζήτησε καὶ κατέγραψεν, ἀλλὰ καὶ τὴν τοπικὴν αὐτῶν ἔκτασιν ὥρτισεν, ὑποδεικνύει ὅτι ἰδιαιτέραν πρὸς συναγωγὴν τοῦ ὕλικου τούτου κατέβαλε προσπάθειαν, μεγάλως τῶν λοιπῶν σχολιαστῶν διαφέρων, οἵτινες οὔτε τόσον πολλά, ἀλλ' οὔτε καὶ οὕτως ἐξηκριβωμένα παρέχουσι.

Κατὰ τὸν Εὐστάθιον, προσὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ τυγχάνη πολυπειρος, ἐπειδὴ δὲ ἡ γνῶσις τοῦ βίου τοῦ λαοῦ συντελεῖ εἰς πολυμάθειαν, διὰ τοῦτο μελετητέος καὶ οὗτος. Τοῦτο πολλαχοῦ τῶν ἔργων του ἐτόνισε λέγει λ. χ. «Ἐγὼ γάρ, ἵνα σοι τᾶληθές ἐρῶ, οὐ ξηρὸς γέγονα τὴν σοφίαν, οὐδ' ὥσπερ οἱ πολλοὶ μέχρι τοῦ λέγειν προθυμηθέντες, ἀλλὰ παντοδαπὸς γέγονα πᾶσι πράγμασι»¹⁾ (Orusc. 351, 48) καὶ πάλιν ἄλλαχοῦ· «Καλὸς μὲν γὰρ ὁ Διονύσιος καὶ γλυκὺς ἄδειν καὶ φράζειν γοργὸς καὶ παντοῖος τὴν ἱστορίαν καὶ πολλῶν ἀνθρώπων ἰδὼν ἄστεα καὶ νόον γνοὺς ὀφθαλμῶ καὶ διδασκαλίᾳ μουσῶν».²⁾ Ὅμιλῶν δὲ ἄλλαχοῦ περὶ τῶν χελιδονιστῶν καὶ τοῦ χελιδονίσματος παρατηρεῖ· «Εἰ δὲ καὶ τοιαῦτα παιδιαὶ γραφῆς ἤξι-οῦντο τοῖς παλαιοῖς, οὐ μεμπτέον τῆς ἀφελείας, ἀλλὰ θαυμαστέον τῆς εἰς πολυμάθειαν παραδόσεως, δι' ἧς γραφικὴ τέχνη τρέφεται» (1914, 54).

Ἀλλὰ μὴ δὲν εἶναι δεῖγμα τῆς πρὸς τὴν λαογραφίαν ἀγάπης τοῦ Εὐσταθίου τὸ ὅτι οὗτος ὑπὲρ πάντας τοὺς συγγραφεῖς ἐν ταῖς ἑαυτοῦ Παρεκβολαῖς τὸν κατ' ἐξοχίην λαογραφικὸν Ἀθήναιον ἐχρησιμοποίησεν, εἰς σχήματα δ' ἀναφερόμενος πολλάκις καὶ λαογραφικὰ παρατηρήσεις ἔκαμε; ³⁾ Τί ἄλλο δὲ ἢ ἀγάπην πρὸς τὰ λαογραφικὰ δεικνύει ἡ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου

¹⁾ Τὴν πολυπειρίαν καὶ πολυμάθειαν τοῦ Εὐσταθίου ἐξαίρει καὶ ὁ Μιχ. Ἀκομινάτος ὡς καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Νικήτας· ὁ πρῶτος γράφει (*Tafel*, De Thessalonica ejusque agro 372.5). «Ὡσπερ καὶ τὸ πολυμαθὲς καὶ πολλῶν ἐπιστῆμον ἐναπετίθεις σοφίαν (τοῖς μαθηταῖς) ἐν χρόνῳ βραχεὶ διὰ τῶν ὡς ἐκάστοτε ὀμιλιῶν σου τῶν ἀποβαπτομένων εἰς πᾶσαν λογικὴν μέθοδον. Οὐ γὰρ τῆς ἐν χερσὶν βίβλου μόνης τὸν νοῦν ἀνέπτυσες ἐν ταῖς ὀσμύραις συναγνώσεσιν. . . . ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων πολλὰ ξυνεφόρεις παραμυγνύς, ὁ δὲ δεύτερος (Χρονικ. Διήγ. 399, 15) παρατηρεῖ. Ὁ πολὺς ἐν λόγῳ καὶ ἀρετῇ διαβεβοημένος ἀπανταχῇ Εὐστάθιος, ᾧ καὶ τὸ ἀπὸ συνέσεως μὲν ἐπιτρέπες ἀξιεπαῖνον καὶ ἡ πολυπειρία θαυμαστὴ τις καὶ ἀξιάγαστος.

²⁾ Ἐξήγησις εἰς Διονύσιον τὸν Περηγητὴν 205, 22 (Miller).

³⁾ Τὸ περιτλέεσθαι καὶ οἷον εἰς ἑαυτὸν σπᾶσθαι ἀσπάζεσθαι λέγεται καὶ δεικνύουσι τὸ ἔργον σὺν ἄλλοις ἔθνεσιν Ἰβήρες (823, 2). Ἰστέον δὲ ὅτι τὸ χεῖρε πετάσας ἐκ μεταφορᾶς εἴρηται τῆς τῶν ζωϊκῶν πτερύγων ἐκπετάσεως (1965, 15). Πλείονα ὄρα ἐν τῷ περὶ σχημάτων κεφαλαίῳ.

συγγραφέως ζήτησις τῆς πρώτης ἀρχῆς οἰκογενειακῶν ἐπιθέτων, οἷα εἶναι τὰ Μονοναύτης καὶ Ποτάμιος,¹⁾ ἢ ἀναγραφὴ πλείστων δημῶδων παροιμιῶν, ὧν οὐδεμίαν ἐζήτησε θεολογικῶς νὰ ἐρμηνεύσῃ, ἢ μνεῖα πλείστων λαογραφικῶν εἰδήσεων εἰς τοὺς συγχρόνου ξένους λαοὺς ἀναφερομένων ὧς καὶ ἡ ἀκριβὴς συναγωγὴ καὶ μελέτη τοῦ δημῶδους γλωσσικοῦ ὕλικου, ἐν ᾧ, ὡς γνωστόν, ἀντικατοπτρίζεται ὁ λαϊκὸς βίος; ²⁾

Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι γενικώτερα ὁ Εὐσταθίος ὅμως κατέλιπε καὶ εἰδικωτέρας παρατηρήσεις δεικνυούσας ὅτι δὲν ἦτο ξένος πρὸς τὰ λαογραφικὰ ζητήματα. Ὁμιλῶν π.χ. περὶ τοῦ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς διαφόρου τρόπου τοῦ ἐνδύεσθαι, παρατηρεῖ τὰ ὀρθά. «Ἀπλῶς οὖν εἰπεῖν ἢ νόμφῃ ἢ ἔθει ἢ προσώπων ιδιότητι κατὰ καιροὺς ἄλλοτε ἄλλους τὰ τοιαῦτα ὁ κατ' ἀνθρώπους βίος διοικονομεῖται» (1185, 13). Ὁ αὐτὸς δέχεται ὅτι οὐ μόνον λέξεις, ἀλλὰ καὶ ἔθιμα δύναται ἔθνος παρ' ἔθνους νὰ δανεισθῇ. «Τῶν δεξιῶν χειρῶν ἡ συμβολὴ ἔοικεν ἐξ Ἑλλήνων ἐπιχωριάσαι τοῖς Λατίνοις μετὰ καὶ ἄλλων μυρίων ἔθων. Πολλοὶ γάρ τῶν Ἑλλήνων οἱ μὲν ἐκόντες μετοικήσαντες εἴτουν ἀποικήσαντες, οἱ δὲ μετὰ τὴν Ἰλίου ἄλωσιν εἰς τὰ κατὰ τὴν Ἰταλίαν διεκπεσόντες χωρία, τὴν τε ἄψιν τῶν δεξιῶν, ὡς εἰκός, διέδωκαν τοῖς ἐκεῖ, καὶ ἄλλων δὲ ἔθων Ἑλληνικῶν ἐκείνοις μετέδωκαν» (1398, 57) ἢ «ξυλίνη σορὸς τὸ ζύγαστρον παρὰ τὸ ζυγῶσθαι, δόξοι δ' ἂν ἴσως ἐκ τῆς κατὰ Λατίνους χρήσεως, ἧς πολλοὶ πεπεύρανται, μὴ ἐξ ἀνάγκης ξύλινον εἶναι τὸ ζύγαστρον» (1604, 14), ὁμιλῶν δὲ περὶ τῶν κατὰ τὴν πρώτην Ἰανουαρίου τελουμένων ἑορτῶν τῶν Καλανδῶν καὶ ἀναφέρων τὰ κατ' αὐτὰς τελούμενα, προσθέτει «Πρὸς τί μοι ταῦτα; Ὡς ἂν ἔχῃς μαθεῖν ὅτι καὶ τὰ νῦν ἐφ' ἡμῶν τελούμενα τοιούτου τινὸς ἐξέχονται λόγου» (Opusc. 316, 71).

Ὁ Εὐσταθίος, ὡς προεδηλώθη, συστηματικὸς λαογράφος δὲν ἦτο, διὰ τῆς ἐπιμελοῦς ἐν τούτοις συλλογῆς πληθύος λαογραφικῶν εἰδήσεων, κατέστη εἰς τῶν σπουδαιότερων προδρομῶν τῆς λαογραφικῆς ἐρεῦνης, ἐν ἐποχῇ μάλιστα, καθ' ἣν τῶν συγγραφέων τὰ ἔργα συνήθως περὶ κλέα ἀνδρῶν καὶ θρησκευτικῆς ἔριδας ἠσχολοῦντο. Ἄν ἕκαστος τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων, ἀπορρίπτων τὰς προλήψεις τῶν χρόνων του, εἰργάζετο ὡς ὁ Εὐσταθίος καὶ μᾶς παρέδιδε τὸ τρίτον μόνον τῶν ὑπ' αὐτοῦ καταλειφθεισῶν εἰδήσεων, θὰ ἠδυνάμεθα σήμερον νὰ γράψωμεν πλήρες ἐγχειρίδιον περὶ τοῦ Βυζαντινοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, ὅπερ πολλὰ κενὰ ἐν τῇ ἐρεῦνῃ τῶν λαογραφικῶν προβλημάτων θὰ ἠδύνατο νὰ συμπληρώσῃ. Οἱ ἄνδρες ὅμως

¹⁾ Ὅρα τὸ περὶ ἐπιθέτων κεφάλαιον.

²⁾ Ἐπιθετὸ περὶ ξένων λαῶν κεφάλαιον.

ἐκεῖνοι συνήθως τὸ σύγχρονον καὶ λαϊκὸν καὶ κοινὸν ὡς πασίγνωστον περιφρονοῦντες τὸ ἀφῆκαν ἀπαρατήρητον, εἴμεθα δὲ νῦν ἠναγκασμένοι ἐκ συντριμματίων τῆδε ἀκείσε συλλεγέντων ¹⁾ νὰ ἀναπαραστήσωμεν βίον, μεθ' οὗ τόσον ἄμεσοι δεσμοὶ μᾶς συνδέουσι. ²⁾

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΘΙΜΩΝ ΤΙΝΩΝ ΤΟΠΩΝ ΟΜΙΛΕΙ Ο ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ;

Προτοῦ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ζητήματος τούτου εἰσέλθω, σκόπιμον κρίνω νὰ ἐξετάσω τίνας τόπους ἐξ αὐτοψίας ἐγνώρισεν ὁ ἱεράρχης καὶ ποία ὑπῆρξεν ἡ γενέτειρα αὐτοῦ.

Ὅτι τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν διήνυσεν ὁ Εὐσταθίος ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐκεῖ ἐδιδάχθη τὰ πρῶτα γράμματα, ³⁾ ὅτι παῖς ὢν καὶ οὐδὲ εἰς Ἰουλον ἀρτιφυῆ λασιούμενος] ὁμοίως αὐτόθι διέτριβεν, ⁴⁾ ὅτι ἀκμάζοντα εἶχεν αὐτὸν ἡ τῶν λόγων πόλις, ἡ Κωνσταντίνου, ⁵⁾ γνωρίζομεν, σαφε-

¹⁾ Δυστυχῶς γενικὴ ἀξία λόγου πραγματεία περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν δὲν ὑπάρχει. Τὸ ἔργον τοῦ *J. Krause*, *Die Byzantiner des Mittelalters* δὲν ἀναποκρίνεται πλέον εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς λαογραφικῆς ἐρεῦνης, τὸ δὲ τοῦ *A. Tougaard*, *Quid ad profanos mores disgnosendos augendaque lexica conferunt acta sanctorum Graeca Bollandiana* κεφάλαιά τινα μόνον τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου συζητεῖ καὶ ταῦτα λίαν συντόμως. Καὶ τὸ ἔργον δὲ τοῦ *P. Bezobrazov*, *Züge der byzantinischen Sitten und Kultur* (ἐν *historische Aufsätze*, Moskau 1893 σ. 45—143 Ρωσιστί) τὸ ὅποιον, δυστυχῶς, δὲν ἠδυνήθη νὰ συμβουλευθῶ, φαίνεται ὅτι γενικώτατα συζητεῖ τὰ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου κεφάλαια, ἂν τις κρίνῃ ἔκ τε τοῦ τίτλου καὶ τῆς ἐκτάσεώς του. Τέλος ὅσα περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν γράφει ὁ *Σ. Βυζάντιος* ἐν τῷ Γ' τόμῳ τῆς ἱστορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, σύμφωνα ὄντα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ βιβλίου, οὔτε ἀρκοῦντα εἶναι, οὔτε δεόντως ἐπεξεργασμένα.

²⁾ Ὁ Κ. Σάθας κατὰ τὸ 1878 ἔγραφεν ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ ἱστορικοῦ δοκιμίου περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν σ. λγ'. Εἴτε οἱ Βυζαντινοὶ ἀμελήσαντες νὰ γράψωσι τὰ κατὰ τὸν βίον αὐτῶν εἴτε καὶ ἂν τις πράξας τοῦτο δὲν διεσώθη ἢ καὶ περισωθεῖς κατάκειται που ἄγνωστος, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ὡς νῦν ἔχουσι τὰ πράγματα, λεπτομερεῖς εἰδήσεις περὶ τοῦ βίου τούτων ἔλλείπουσιν· ἐν τῷ αὐτῷ περιπτώσει μόνον αἱ τῆδε ἀκείσε διεσπαρμένα εἰδήσεις ἐπιμελῶς συναγόμεναι ἢ δύναντο νὰ παράσχωσι νῦξιν τινὰ εἰς ἐξακρίβωσιν τοῦ ἐν λόγῳ θέματος· ἀλλὰ καὶ τὸ ὀχληρὸν τοῦτο ἔργον οὐδεὶς μέχρι τοῦδε ἀνέλαβε.

Τὸ ἔργον τοῦτο, εὐτυχῶς, ἐπ' ἐσχάτων ἀνέλαβεν ἡ ἐν Ἀθήναις Λαογραφ. Ἐταιρεία.

³⁾ *Opusc.* 111, 52 ἐξ.

⁴⁾ *Tafel*, *De Thessalonica ejusque agro* σ. 403.

⁵⁾ *Τὸ σσφωτάτον κυροῦ Εὐθυμίου*, Μονοδία *Migne PG.* 136, 764. Β.

στάτην ὁμοῦ[μαρτυρίαν περὶ τοῦ ποῦ οὗτος ἐγεννήθη δὲν ἔχομεν. Πρῶτος ὁ Tafel ὑπέδειξε χωρίον, ¹⁾ ὅπερ ἴσως ὑποδεικνύει τὸν τόπον τῆς γεννήσεως τοῦ Εὐσταθίου. Ἐὐὸ χωρίον τοῦτο εἰλημμένον ἐκ τῆς περιγραφῆς τῆς ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Νορμαννῶν ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἡμεῖς γοῦν φθάσαντες τὴν τῶν πολεμίων ἔφοδον τοὺς ὅσοι μεθ' ἡμῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν τέκνα, ἔξαπεσείλαμεν εἰς τοὺς ἑαυτῶν.»²⁾

Ἐἶπον ἴσως, διότι ἡ ὑπογραμμισθεῖσα φράσις δύναται νὰ σημαίη καὶ ὅσοι εὐρισκόμενοι μεθ' ἡμῶν ἐν Θεσσαλονίᾳ ἦσαν τέκνα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοὺς ἀπεσείλαμεν εἰς τὴν πατρίδα των, ὁπότε ἡ πληροφορία δὲν ἔχει τὴν σπουδαιότητα καὶ σημασίαν, ἣν τῇ ἀποδίδουσι.

Τὴν στενὴν σχέσιν τοῦ ἱεράρχου μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν δεικνύει τὸ ὅτι οὗτος περὶ αὐτῆς ὁμιλῶν τὴν ὀνομάζει «ἡ καθ' ἡμᾶς πόλις»,³⁾ ταύτην ἀντιδιαστέλλει πρὸς τοὺς ἄλλοις τόπους, οὓς ἐγνώρισεν «Ἐν μὲν τῇ περιουσίᾳ τῶν πόλεων καὶ ἐν ἄλλοις δὲ τόποις, ὅσους τοὺς μὲν πλείους ἐξ ἱστοριῶν, ἐνίοις δὲ καὶ κατ' ὄψιν ἐγνώμεν» (Opusc. 257, 59), ταύτην δὲ κυρίως ἐπὶ τῷ θανάτῳ του πενθοῦσαν παριστᾷ ὁ μαθητὴς καὶ φίλος του Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος.⁴⁾

Τὸ ζήτημα τῆς πατρίδος τοῦ ἱεράρχου θὰ ἔλυε, φρονῶ, μόνον ὁ προσδιορισμὸς τῆς πατρίδος Γρηγορίου τινὸς ἀναφερομένου ἐν τῇ ΚΘ' ἐπιστολῇ τοῦ συγγραφέως (Opusc. 336, 90), «ὧ καὶ πλεῖον τι ἦν προσήκων διὰ τὸ ἐντόπιον», ὡς ὁ ἴδιος λέγει.

¹⁾ Tafel, De Thessalonica ejusque agro σ. 351.

²⁾ Opusc. 283, 81. Ἐνταῦθα στηριζόμενος καὶ ὁ K. Krumbacher, BLG² 536 εἶπεν ὅτι ὁ Εὐστάθιος κατήγετο πιθανῶς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, συμφωνῶν τῷ Σ. Ἀριστάρχῳ (ΚΠ. 4, 58), μὲ τὴν γνώμην δὲ ταύτην συνετάχθη καὶ ὁ L. Cohn, ἐν τῷ ἄρθρῳ του Eustathios Erzbischof von Thessalonike ἐν Pauly—Wissowa, Realencyclopädie Bd. 6 στήλη 1452. Πβ. καὶ Wetzer und Welte's, Kirchenlexicon ἐν λ. Eustathios στήλη 1020 καὶ Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche στήλη 630. Sed lis sub iudice esto.

³⁾ Tafel, De Thessalonica ejusque agro σ. 416. Ἄς μνημονευθῶσιν ἐνταῦθα καὶ οἱ ἄμετροι ἔπαινοι, οὓς ἐπιδαφιλεῖ ὁ Εὐστάθιος, εὐκαιρίας διδομένης, εἰς τὴν βασιλίδαν τῶν πόλεων. Πβ., πλὴν ἄλλων, Opusc. 234, 58.

⁴⁾ Τί δὲ ἡ τῶν πόλεων βασιλις; Πότερον κορυφότερον ὑπόσειε τὴν κοινὴν δυσπραγίαν ἢ πολλῶν ἐπαχθέστερον· οἷς (οἷα;) ἐλευθεριώτατα καὶ κάλλιστα παρ' αὐτῆς τετραμμένος; Tafel, De Thessalonica ejusque agro σ. 371 Ὁ αὐτὸς Ἀκομινᾶτος, ἐπιστέλλων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῷ ἱεράρχῳ, γράφει ὅτι ὁ γραμματοκομιστὴς θὰ τῷ εἶναι εὐχάριστος «ὅτι τῆς λόγῳ σε θρηψαμένης ἀποθρώσκει». Ἐνθ' ἂν. 358. Καὶ ὁ Εὐθύμιος δὲ Μαλλάκης ἐν τῇ μονοδίᾳ του (Migne PG. 136, 760. B) λέγει· «γέμει δὲ (τῶν τοῦ μάκαρος διδαγμάτων) καὶ ἡ τῶν πόλεων βασιλις, ὅθεν τοὺς λόγους ἐδρέψατο.» Ὅρα δ' ὅτι οἱ προμνημονευθέντες συγγραφεῖς δὲν λέγουσιν ὅτι ἐγεννήθη ὁ ἱεράρχης ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλ' ὅτι ἐλευθεριώτατα ἐτράφη ἐν αὐτῇ, ὅτι αὐτὴ ἦτο ἡ λόγῳ θρηψαμένη ἢ ὅθεν τοὺς λόγους ἐδρέψατο.

Ὁ Εὐστάθιος λοιπὸν ἴσως γεννηθεὶς καὶ ἀσφαλῶς ἀνατραφεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐγνώριζεν ἐξ ἰδίας πείρας τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τῶν κατοίκων τῆς βασιλίδος, παραδόξως ὅμως δὲν ὁμιλεῖ περὶ αὐτῶν.¹⁾ Ὅτι εἴπομεν περὶ Κωνσταντινουπόλεως ἰσχύει ἐν μέρει καὶ περὶ ἐτέρας μεγαλοπόλεως, τῆς πανταχοῦ γῆς περιφορήτου τῷ κλέει Θεσσαλονίκῃς (Opusc. 290, 44), ἧς τὸν θρόνον ἐπὶ μακρὸν ἐκλείσει· καὶ περὶ τῶν ἐθίμων δῆλα δὴ τῶν Θεσσαλονικέων ἐλάχιστα ὁμιλεῖ.

Τίνα ἄλλα μέρη, ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τῆς Θεσσαλονίκῃς μετὰ τῆς περιοχῆς τῶν ἐγνώρισεν ὁ Εὐστάθιος, ἀγνοοῦμεν. Δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ἐγνώρισε καὶ πολλὰ, ὥς καὶ ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ λέγων· «Ἐν μὲν τῇ περιωνύμῳ τῶν πόλεων καὶ ἐν ἄλλοις δὲ τόποις, ὄσους τοὺς μὲν πλείους ἐξ ἱστοριῶν, ἐνίους δὲ καὶ κατ' ὄψιν ἐγνοῦμεν» (Opusc. 257, 59), ἣν μαρτυρίαν διὰ τῶν ἐξῆς ἐπιβεβαιοῖ ὁ Πατρῶν Εὐθύμιος «Γῆν μὲν γὰρ οὐκ ἦν περιτρέχων οὐδὲ τὰς πόλεις ἀναμετρῶν καὶ ἀπὸ ταύτης πρὸς ἐτέραν μεταχωρῶν κατὰ τὸ τοῦ Κυρίου παράγγελμα». ²⁾

Ἐν ᾧ λοιπὸν ἐλάχιστα μέρη ἐξ αὐτοψίας ἐγνώριζεν ὁ Εὐστάθιος καὶ ἐπομένως ἐγκύρως περὶ τῶν ἐθίμων τῶν κατοίκων αὐτῶν ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ.³⁾ βλέπομεν ἐν τούτοις ὅτι ἐν τοῖς συγγράμμασί του ποιεῖται λόγον περὶ τῶν ἐθίμων μερῶν ἀπὸ τῶν δυτικωτάτων μέχρι τῶν ἀνατολικωτάτων ὁρίων τοῦ κράτους καὶ ἀπὸ τῶν βορειοτάτων μέχρι τῶν νοτιωτάτων ἐξικνουμένων. Περὶ τῆς λαϊκῆς λοιπὸν γλώσσης καὶ τῶν λαϊκῶν ἐθίμων ὁμιλῶν ὁ Εὐστάθιος ⁴⁾ ἀναφέρει τοὺς Ἑλλαδικοὺς (1248, 52), τὴν Ναύπακτον καὶ τοὺς ἐκεῖ τόπους (501), τὴν Κρήτην (598, 25. 1610, 57), τὴν Πελοπόννησον, ἣν καὶ γῆν Δωριέων καλεῖ (132, 33. 623, 33. 1070, 52. 1248, 52. 1449, 1. 1452, 61). ὄρισμένως δὲ τὴν Τροιζήνα (456, 1), τὰ περὶ τὴν Κόρινθον μέρη (1239, 3), καὶ τὴν Τσακωνίαν (714, 40. 1511, 15. 1575, 40), τὰς Ἀθήνας (273, 2. 497, 23), τὴν Βοιωτίαν (262, 7. 275, 3), τὴν Εὐβοίαν (1263, 60), τὴν γῆν τῶν Μακεδόνων (500, 15), τοὺς κατὰ τὴν Θράκην οἰκοῦντας (818, 25.

¹⁾ Ἀπαξ μόνον ἐσημείωσεν ὅτι ἡ Βυζάντιος παραφθορὰ μικρὸν τινα ἰχθὺν κτάραν ἐκάλεε 1936, 21. Ὅρα καὶ ὅσα σχετικὰ λέγει περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῷ κεφαλαίῳ πόλεις καὶ ὁδοί.

²⁾ Τοῦ σοφωτάτου κυροῦ Εὐθυμίου, Μονωδία παρὰ Migne PG. 136, 760. A.

³⁾ Τὸ ζήτημα τῆς ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως γνώσεως τῶν ἐθίμων τόπου τινὸς τονίζω ἐνταῦθα, διότι εἶναι τῶν σπουδαιωτάτων διὰ τὴν ἔρευναν. Ὁ ἐρευνητὴς παρέχων εἰδήσεις περὶ τῶν ἐθίμων ἀγνώστου αὐτῷ τόπου φυσικὸν εἶναι πολλὰκις καὶ νὰ σφαλῇ εἴτε ἐξ ἀγνοίας εἴτε καὶ ἐξ ἐσφαλμένων πληροφοριῶν.

⁴⁾ Παραλείπω τὰς ὑπὸ τοῦ ἱεράρχου ἀναφερομένας λαϊκὰς ὀνομασίας τόπων, διότι περὶ αὐτῶν γίνεται λόγος εἰς τὰ περὶ γεωγραφικῶν ὀνομάτων καὶ ξένων λαῶν κεφάλαια.

994,45. 1524, 28), τὴν Κωνσταντινούπολιν (1936, 21), τὴν Χαλκηδόνα (Opusc. 44. 92), τὴν Βιθυνίαν (Opusc. 146, 49), τὴν Λυδίαν (365, 21), τὴν Παιφλαγονίαν (330, 40. Opusc. 353, 78), γενικῶς τοὺς κατοίκους τῆς Μ. Ἀσίας ἢ Ἀνατολικούς (130, 46. 574, 32), τὴν Παμφυλίαν (1452, 60), τὴν Λυκίαν (229, 1. 538, 23. 545, 44. 634, 14. 635, 38. 774, 38. 837, 52. 907, 30. 941, 16. 972, 37. 1141, 12. 1502, 26. 1531, 40. 1533, 28. 1598, 47, Ἐξήγ. εἰς Διονύσ. τὸν Περιηγ. στίχ. 847 στ. 366, 18), τὴν Λυκαονίαν (1407, 22), τὸν Πόντον καὶ τοὺς ἑξῆς (336, 40. 468, 33. 639, 52. 948, 30), τοὺς ἑξῆς καὶ ὑψηλοτέρους Ποντικούς (625, 2), τοὺς περὶ τὴν Σινώπην (1917, 34), τοὺς ὑπερθεν τῆς Σινώπης (1834, 45), τοὺς ὑπερθεν τῆς Σινώπης Λευκοσύρους (1489, 8), τὴν Καππαδοκίαν (1183, 44), τοὺς οἰκοῦντας τὴν Ταυρικὴν (632, 60), τοὺς περὶ τοὺς Ταύρους ἄρκτικούς (1453) καὶ τοὺς βορείους βαρβάρους (43, 1).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

ΠΗΓΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡ' ΕΥΣΤΑΘΙΩΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω προβάλλει τὸ ἐρώτημα· πόθεν λοιπὸν ἤρυσθη τὰς περὶ τῶν κατοίκων τῶν διαφόρων τούτων τόπων πληροφορίας τοῦ ὁ Εὐσταθίος;

Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ὁ ἀνὴρ ἀνετράφη, ἐσπούδασε καὶ κατ' ἀρχὰς ἔδρασεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν τῷ μεγάλῳ τούτῳ κέντρῳ, ἐν ᾧ συνήρχοντο πανταχόθεν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀνθρώπου. Οὗτος, ἐνδιαφερόμενος διὰ τὰ λαϊκὰ ἔθιμα, ἀσφαλῶς θὰ ἤρχετο εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς ἀπλοῖ-κωτέρους καὶ θὰ τοὺς ἠρώτα, ὁσάκις παρουσιάζετο εὐκαιρία. Δύναμαι μάλιστα νὰ ὑποδείξω καὶ χωρίον, ἐν ᾧ σαφῶς φαίνεται ὅτι Λυκίους παραμένοντας ἐν Κωνσταντινουπόλει ἠρώτα περὶ τῆς γλώσσης τῆς πατρίδος τῶν τὸν ἀδρανῆ, λέγει, καλοῦσι σιφλὸν οἱ Λύκιοι, «οἱ καὶ ἀπαιτηθέντες ἐρμηνείαν τοῦ σιφλοῦ, φασι τοιοῦτον εἶναι τὸν ὧς ἐκεῖνοι μὲν φασι ζοφόν, κατὰ δὲ ἄλλους χυδαίους ζοχόν, τὸ δ' ἐστὶ λογίως σομφόν»¹⁾ (972, 38).

¹⁾ Ὁ ἱεράρχης συνθέστατα τὴν Λυκίαν ἀναφέρει. Τοῦτο ἐξηγῶ ὡς ἑξῆς. Ὁ Εὐσταθίος ψηφισθεὶς Μύρων Λυκίας κατὰ τὸ 1174 (ᾄδα *Fr. Kuhn*, Quo ordine et quibus temporibus Eustathius commentarios suos composuit ἐν Commentationes in honorem Guilelmi Studemund σ. 254. Ἐπιθὶ καὶ *Wetzer und Welte's*, Kirchenlexicon ἐν λ. Eustathius) φυσικὸν ἦτο νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν γνωριμίαν τῶν

Ἄλλὰ καὶ ἄλλας πηγὰς εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ Εὐσταθίος.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ λόγιος ἀνὴρ λίαν ἠδικοκίμησεν ἐν Βυζαντίῳ ὡς διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς «μαγίστῳ τῶν ρητόρων» καὶ ὅτι εἶχε περὶ ἑαυτὸν πληθὺν μαθητῶν καὶ θαυμασιῶν. Ὡς γὰρ πέτρης ἐκ γλαφυρῆς, παρατηρεῖ ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος, ἔθνη μελισσῶν ἔξεισιν οὕτω καὶ τῷ Εὐσταθίου μελισσῶνι προσίπταντο καὶ ἀφίπταντο βοτρυδὸν ὁσημέραι φιλολόγων σμήνη μυρία») καὶ πάλιν ὁ Πατρῶν Εὐθύμιος: «ἀκμάζοντα μὲν γὰρ εἶχέ τε ἢ τῶν λόγων πόλις, ἢ Κωνσταντίνου, καὶ ἢ φιλόλογος νεολαία πᾶσα περὶ αὐτὸν καὶ ἦν μουσεῖον ἀντικρὺς τὸ δωμάτιον, Ἀκαδημία καὶ Στοὰ καὶ Περίπατος».») Εἶναι αὐτοὶ οἱ μαθηταί, οἵτινες, ὅταν τὸν διδάσκαλον εἶχε λογογραφοῦντα ἢ Θεσσαλονικέων πόλις, «λόγων τρόφιμοι καὶ φιλόκαλοι μετεκαλοῦντο τοὺς λόγους»,») εἶναι αὐτοὶ πρὸς χάριν τῶν ὁποίων συντάξε τὰς Παρεκβολάς, ὡς ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ Ἵνα ἀσχοληθῶμεν, λέγει, περὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ὁμήρου «οὐ πρὸς μεγιστάνων τιῶν ἐπετάχθημεν, ὁποῖά τινα πλάττονται οἱ κομποί, ἀλλὰ πρὸς φίλων ὁμιλητῶν, οἷς ὑπολήψεώς τι χρηστῆς περὶ ἡμῶν ἕπεστιν» (2, 17).

Ἐνώπιον λοιπῶν τῶν ὁμιλητῶν τούτων ἀναπτύσσων τὸν Ὁμηρον καὶ προσπαθῶν νὰ κάμῃ παραλληλισμὸν τῶν παρ' αὐτῷ ἐθίμων πρὸς τὰ σύγχρονα, πιθανὸν εἶναι ὅτι ἤκουε καὶ ἐσημείωνεν ὅτι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἔθιμον ἐφέρετο καὶ ἐν τῇ πατρίδι τοῦ δεῖνος ἢ δεῖνος μαθητοῦ· τοῦτο ἄλλως τε καὶ νῦν συμβαίνει εἰς πάντα διδάσκαλον. Ἐντεῦθεν ἢ ποικιλία τῶν μνημονευομένων τόπων.)) Ὅτι δὲ τοῦτο εἶναι ἀληθές, φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι ὅλοι σχεδὸν οἱ τόποι περὶ τῶν ἐθίμων τῶν ὁποίων ποιεῖται μνεῖαν ὁ Εὐσταθίος σημειοῦνται μόνον ἐν ταῖς Παρεκβολαῖς, ἐν τῷ ἔργῳ δηλαδὴ

ἐν Κωνσταντινουπόλει τέκνων τῆς ἐπισκοπῆς του, ἀπὸ τοῦ θρόνου τῆς ὁποίας, πρὶν τὸν ἀναλάβῃ, τὸν ἀπέσπασεν ἢ Θεσσαλονίκη. Τότε μάλιστα ἦτο ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν ἐξεδίδοντο αἱ εἰς Ὁμηρον Παρεκβολαὶ (*Fr. Kühn*, Ἔνθ' ἀν. σ. 254, 256), ἐν αἷς οὐδόλωσ ἄπορον ὅτι ἐχρησιμοποίησεν ὅσα παρὰ τῶν Λυκίων συνομιλητῶν ἤκουσε.

1) *Μιχαὴλ Χωνιάτου*, Μονοψῆδι εἰς τὸν ἀγιώτατον Θεσσαλονικῆς κυρὸν Εὐσταθίον παρὰ *Tafel*, De Thessalonica ejusque agro 374, 7.

2) *Τοῦ σοφωτάτου κυροῦ Εὐθυμίου*, Μονοψῆδι Migne PG. 136, 764. B.

3) *Τοῦ σοφωτάτου κυροῦ Εὐθυμίου*, Μονοψῆδι Migne PG. 136, 760. B.

4) Ὅτι οἱ μαθηταὶ τοῦ Εὐσταθίου κατήγοντο ἐκ διαφόρων τόπων σαφῶς ἐδήλωσεν ὁ Εὐθύμιος ἐν τῷ ἐξῆς χωρίῳ τῆς μονοψῆδις του (Migne PG. 136, 757 D) «Διψήσουσι δ' οἶμαι καὶ πολὺ τι μέρος τῆς οἰκουμένης ὅσοι τῶν τοῦ μάκαρος ναμάτων ἐγεύσαντο οἱ μὲν ἐκ τοῦ σχεδὸν τῆς χρυσῆς ἀπολελαυκότες γλώττης, οἱ δὲ καὶ πόρρωθεν τοὺς ἤχους δεχόμενοι». Περὶ τῶν ποικίλων πατριῶν τῶν παρακολουθούντων ἐπιφανεῖς διδασκάλους φοιτητῶν ὠμίλησε παλαιότερον ὁ Λιβάνιος 3, 444 (Reiske) καὶ κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ὁ Ἰταλικός. Ὅρα καὶ *F. Schemmel*, Die Hochschule von Konstantinopel im IV Jahr. p Chr. ἐν *Neue Jahrb. f. d. kl. Alter.* 22, 162.

ἐκείνῳ, ὅπερ προϋποθέτει τὴν τοιαύτην τῶν μαθητῶν συνεργασίαν.¹⁾ Ἄν ἡ ὑπόθεσίς μου εἶναι ἀληθής, τότε ἐκ τῆς μνείας τῶν τόπων θὰ ἠδύνατό τις, ἴσως, νὰ ὀρίσῃ καὶ τὰς πατρίδας τῶν μαθητῶν τοῦ Εὐσταθίου, ζήτημα, ἐξερχόμενον τῶν ὀρίων τῆς παρουσίας μελέτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΕΚΤΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΠΑΡ' ΕΥΣΤΑΘΙΩ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΕΙΔΗΣΕΩΝ

Οἱ τρόποι καθ' οὓς ὀρίζει ὁ Εὐσταθίος τὴν τοπικὴν ἔκτασιν ἔθιμου τινὸς εἶναι διάφοροι· ἢ δῆλα δὴ γενικῶς λέγει ὅτι οἱ σύγχρονοι μετεχειρίζοντο ἔθιμόν τι π. χ. «ἢ νῦν γενεὰ ποιεῖ» (1669, 36), «ἢ νῦν οἶδε γενεὰ» (1187, 31), «καὶ νῦν . . . μυριαχοῦ» (1669, 19), «ὡς γίνεται» (1125, 58), «καὶ νῦν φαίνεται» (1276, 34. 1547, 31), «ἢ πείρα διδάσκαλος» (1020, 12. 1161, 25. 1698, 27), «ὁ χυδαῖζων ὄχλος ποιεῖ (διόμνυται)» (1871, 5), «μέχρι καὶ ἐσάρτι οἶδασι» (1668, 23), «μέχρι καὶ ἐσάρτι οἱ ἄνθρωποι [οὔτω ποιοῦσι] (Migne PG. 136, 736. B.), «τὸ μέχρι καὶ ἐσάρτι» (1286, 20), «οἱ μέχρι καὶ ἐσάρτι οἶδασι» (1668, 22), «τὸ σύνηθες» (1668, 18), «πάντες οὔτω ποιοῦσι» (Opusc. 314, 59), «ὁ καὶ εἰσέτι ποιοῦσι» (1167, 17), «τοῦτο μέχρι καὶ ἐσάρτι φαίνεται» ('Εξήγ. εἰς Διον. τὸν Περιηγ. στίχ. 847 σ. 366, 18) «καὶ ἄρτι. . . ἐν» (421, 21), «οἱ χυδαῖοι χαίρουσι», (Migne PG. 136, 669 B.C.). «Ἔστι δὲ μέχρι καὶ νῦν [τοῦ τάδε] χρῆσις», (1897, 42), «πλατὺ ἔθιμον» (1287, 1), ἢ περιοριζῶν τὸ γενικὸν τοῦτο λέγει ὅτι *πολλαχοῦ ἢ παρὰ πολλοῖς, παρὰ τισὶ ἢ ἐνιαχοῦ ἢ ποτὲ ἐπεκράτει* τὸ ἔθιμον «ὁ δὴ καὶ νῦν *πολλαχοῦ* γίνεται» (191, 30. 538, 15), «ὁ δὴ *πολλαχοῦ* γίνεσθαι οἶδαμεν» (858, 45) «μέχρι καὶ νῦν *πολλαχοῦ* γίνεται ἢ περιφέρεται» (774, 38. 976, 30. 1632. 1700, 6), «*πολλαχοῦ* δὲ καὶ εἰσέτι ἐπιχωριάζει» (1885, 59), «ὁ καὶ νῦν ἔτι *πολλαχοῦ* παραμένει» (191, 39), «*πολλαχοῦ* ἢ πείρα διδάσκαλος» (1161, 25), «καὶ νῦν παρὰ πολλοῖς» (623, 38), «ὁ καὶ νῦν παρὰ πολλοῖς γίνεται» (1871, 8), «καὶ νῦν πολλοῖς τῶν ἐθνῶν ἐπιχωριάζει» (1398, 42), «ὁ καὶ εἰσέτι πολλοῖς ἐπιχωριάζει» (1157, 14), «καὶ νῦν ἔτι πολλοὶ» (1166, 20), «ἔστι δὲ καὶ νῦν πολλοὺς ἰδεῖν . . . [οὔτω ποιοῦντας] (1456, 12), «οἱ δὲ νῦν βλέπουσι πολλοὺς» (464, 30), «ἐγνώσται

¹⁾ Πάμπολλα λαογραφικὰ πληροφορία εἶναι ἐγκατεσπαρμένα καὶ εἰς τὰ Opuscula, αὐτὰ ὁμως οὔτε τοπικῶς ὀρίζονται, οὔτε μεθ' ἧς ἐν ταῖς Παρεκβολαῖς ἀκριβεῖας διατυποῦνται.

μέχρι καὶ νῦν πολλοῖς» (1928, 36), «ἡ πεῖρα ἔφηνε πολλοῖς» (1893, 14), «ὁ πολλοὺς τῶν ἐφῶν διοικεῖ» (336, 40), «τινὲς τῶν πολλῶν φασί» (1191, 14), «παρὰ πολλοῖς τῶν ἐν Ἀσίᾳ» (574, 31), «κρατεῖ δὲ καὶ μέχρι νῦν παρὰ τισι» (639, 52), παρὰ τισι τῶν ἐφῶν» (639, 52), «τινὲς ἐφῶν ἀνδρῶν» (468, 33), «ἡ πεῖρα μέχρι καὶ νῦν δείκνυσιν ἐνιαχοῦ» (948, 32), «ὡς καὶ νῦν ποτε γίνεται» (1540, 46), ἢ καὶ τοῦτο περιορίζει σημειῶν τὸ τμήμα, τὴν ἐπαρχίαν ἢ καὶ τὴν πόλιν ἀκόμη, ἐν ἣ ἔθιμόν τι ἐπεκράτει π. χ. «παρὰ τοῖς ἄλλοις καὶ τοῖς περὶ που τὴν Παμφυλίαν» (1452, 60), «ἐν τισι τόποις οἶον καὶ τοῖς περὶ Λυκίαν» (1407, 21), «πολλαχοῦ καὶ μάλιστα περὶ Λυκίαν» (774, 38), «παρὰ Λυκίοις» (1502, 26), «καὶ μέχρι εἰσάρτι οἱ Λυκιακοὶ λέγουσι» (837, 52), «παρὰ τισι τῶν παραθαλασσίων ἐποίκων τῆς Μεγάλης Λυκίας» (538, 24), «ἐν γοῦν Πελοποννήσῳ πολλοὶ» (191, 38), «ἕως καὶ νῦν παρὰ τοῖς ἐν Πελοποννήσῳ Δωρίζουσι (1575, 41), «περὶ που τὰ κατὰ τὴν Πελοπόννησον» (1070, 52), «πολλοὶ τῶν Ἑλλαδικῶν καὶ μάλιστα τῶν κατὰ Πελοπόννησον» (1248, 52), «περὶ που τὴν Παμφυλίαν» (1452, 6), «περὶ που τὰ κατὰ τὴν Κόρινθον παραθαλάσσια» (1239, 3), «κατὰ Θράκην» (818, 25), «ἐπιχωριάζει τοῖς οἰκοῦσι τὴν Ταυρικὴν» (632, 60), «οἱ περὶ που τοὺς Ταύρους ἀρκτικοὶ» (1453), «οἱ περὶ Σινώπην πρὸς βορρᾶν» (1917, 34), «παρὰ τοῖς Ἀνατολικοῖς» (130, 46), δεικνύουσι καὶ νῦν σὺν ἄλλοις ἔθνεσι καὶ Ἰβηρες» (823, 3), «ὁ δὲ δὴ (τὸ καίειν τοὺς νεκροὺς) καὶ εἰσέτι παραμένει τισὶ τῶν βορείων βαρβάρων (43, 1).

Τοσαύτη δ' εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ ὀρίσῃ ἀκριβέστερον τὸν τόπον, ὥστε πολλάκις ὁμιλῶν ἀορίστως περὶ τῆς τοπικῆς ἐκτάσεως ἔθιμον ἢ δημῶδους τινὸς ὀνόματος προσπαθεῖ, οἷον ἐπανορθῶν ἑαυτὸν, ἢ ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ ἢ ἀλλαχοῦ νὰ ὀρίσῃ ἀκριβέστερον τὸ ποῦ τὸ ἔθιμον ἢ τὸ ὄνομα ἐπεκράτει π. χ. «τὸ παλαιὸν ἐκ φυτῶν σχοίνων ἐπλέκοντο τὰ τοιαῦτα (σχοινία), ὁ καὶ νῦν ἔτι πολλαχοῦ παραμένει. Ἐν γοῦν Πελοποννήσῳ πολλοὶ οὕτω ποιοῦντες...» (191, 38), «Σημείωσαι ὅτι μέχρι καὶ νῦν πολλαχοῦ καὶ μάλιστα περὶ Λυκίαν γέρας κυνηγέτη πρῶτῳ βαλόντι ἔλαφον ἢ αἶγα ἢ σὺν ἢ κεφαλῇ, κἂν ἀχρεῖον εἶη τὸ τῆς βολῆς» (774, 38). «Ἐνταῦθα δὲ παραπηκτέον καὶ τὸ δαψιλὲς γῆθεν ἔλαιον, ὁ πολλοὺς τῶν ἐφῶν διοικεῖ ὅσοι μάλιστα περὶ τὰ κατὰ Ρωμόγουρι» (336, 40). «Ἡ πρόσγειος ἐσχάρα καὶ βαῦνος λέγεται εἰσέτι καὶ νῦν» (1564, 36). «Καλοῦσι δὲ βαῦνον μέχρι καὶ ἐσάρτι Πελοποννήσιοι τὸν τοῦ πυρὸς τόπον, ὃν καὶ παριστίαν λέγομεν ἰδιωτικῶς» (132, 33). «Βωμοῦ δὲ διαφέρει ἐσχάρα, καθότι ὁ μὲν ὑπερέστηκε καὶ ὡς εἰπεῖν ἀναβέβηκεν, ἢ δὲ πρόσγειός ἐστι βαῦνος λεγομένη ἕως καὶ νῦν παρὰ τοῖς ἐν Πελοποννήσῳ Δωρίζουσιν» (1575, 40). «Καὶ φυλάττεται ἡ ρητορικὴ αὕτη λέξις (ἐκλινίσειν) ἔτι καὶ νῦν παρὰ πολ.

λοῖς τῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ, οἷ καὶ τὰ τοιαῦτα λῖνα λινάρια φασιν (574, 32), «ὄν (λίνων) ἢ κλησις μέχρι καὶ νῦν φέρεται παρά τε ἄλλοις καὶ τοῖς περὶ πον τὴν Παμφυλίαν, οἷ λινάρια τε καλοῦσι τὰ θηρατικά δίκτυα καὶ ὅτε δὴ ζῶον ἐμπεσὸν αὐτοῖς ἐκφύγη, ἐκλινίσαι φασὶν αὐτὸ» (1452, 61), «τὰ παρά τοῖς βαρβαρωτέροις ἀναδείπνια καλούμενα» (1715, 2), «τὰ παρά τοῖς Λυκίοις ἀναδείπνια» (1141, 12). «Καὶ μέχρι δὲ ἄρτι πολλοὶ τῶν Ἑλλαδικῶν καὶ μάλιστα τῶν κατὰ Πελοπόννησον χηλαμοὺς τὰς περὶ θάλασσαν ριογάδας πέτρας φασί, κατὰ τινὰ παραφθορὰν» (1248, 51), «. . . ὁ χηραμός, ὃν οἱ τῆς τῶν Δωριέων γῆς ἄρτι χηλαμόν φασιν ἰδιωτικῶς» (1449, 2), «λευκὸν κρῖ. . . πρὸς ἀντιδιαστολὴν μελαίνης τινὸς τὴν ἐπιφάνειαν κριθῆς, ὁποῖαί πολλαχοῦ γίνονται» (538, 15), «κρῖ λευκὸν. . . πρὸς διαστολὴν κρῖμου μέλανος, ὡς ὄντος τοιοῦτου ἀληθῶς ἐν τισὶ τόποις οἶον καὶ τοῖς περὶ Λυκίαν» (1407, 21).

Εἶναι δὲ τόσον λεπτολόγος εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα ὁ ἱεράρχης, ὥστε πολλάκις δριζεῖ καὶ τὰς τάξεις τῶν ἀνθρώπων, παρ' αἷς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο ἐγένετο ἢ ἐλέγετο π. χ. ναυτικούς (49, 51. 471, 35. 1166, 20), τέκτονας (1533, 27), ἰχθυοβόλους (191, 33), ἀγροίκους (1827, 58. 1828, 54), ἰδιώτας τεχνίτας (1095, 13), τεχνίτας ('Εξήγ. εἰς Διονύσ. τὸν Περιηγ. στίχ. 1166 σελ. 407, 10), τεχνικούς (140, 8. 1321, 34. 1327), τοὺς περὶ τὰς τέχνας (1292, 5), γεωργούς (308, 38. 810, 61. 834, 34. 1163, 17), ἀγροτικούς (1848, 24), ποιμένας (944), τοὺς ἐν τοῖς ἵππικοῖς ἀγῶσι (722, 23), νομικούς (1366, 18. 1405, 22), φορολόγους (1302, 9), καὶ γυναῖκας (728, 44).

Εἶς τὰ τοιαῦτα ζητήματα λεπτολογῶ, διότι θέλω νὰ δεῖξω ὅτι ὁ Εὐσταθίος τὰ περὶ ἐθίμων ζητήματα πραγματευόμενος προσέσχεν εἰς ὠρισμένας μεθοδολογικὰς ἀρχάς. ¹⁾

Ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενόμενος ἐπιθυμῶ νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου ἐπὶ τοῦ λαογραφικοῦ ὄρου νόμος, ὃν δις εὔρον παρ' Εὐσταθίῳ, νόμος ποιμενικός (450, 19), καὶ νόμος γεωργικός (Opusc. 223, 76).

Ὡς ἡδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω, ὁσάκις τὸν ὄρον τοῦτον ἀναφέρει ὁ ἱεράρχης, συμφώνως καὶ πρὸς παλαιότεραν χρῆσιν, ²⁾ ὁμιλεῖ περὶ παγκοί-

¹⁾ Ἐν ἐτέρῳ διατριβῇ μου ἐπιγραφομένη ὁ Εὐσταθίος ὡς γλωσσογράφος ἀναφέρει τὰς διαφόρους φράσεις, δι' ὧν ὁ ἱεράρχης δηλοῖ τὴν τοπικὴν ἔκτασιν τῶν δημῶδων γλωσσικῶν στοιχείων. Ἰδιαιτέραν φρασεολογίαν ἔχει ὁ Εὐσταθίος, ἵνα δεῖξῃ τὴν ἔκτασιν τῶν λαϊκῶν παροιμιῶν, περὶ τούτου ὁμῶς ἐπιθὶ τὸ περὶ παροιμιῶν κεφάλαιον.

²⁾ Ὁ Χρυσόστομος (Migne PG. 61, 104) περιγράφων τὴν διὰ τῆς ἀγορᾶς μετ' ἄσμάτων διελθούσιν τῆς γαμηλίου πομπῆς εἶπε: «καὶ τοῦτο νόμος ἐστὶ παρά τοῖς πολλοῖς» καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἀλλαχοῦ (Migne PG. 62, 386). «Ἐπειδὴ τῆς σκηνῆς καὶ τῶν ἀσέμων τῶν ἐκεῖ ἢ φύσις αὐτῆ τὰς γυναῖκας ἀπήγαγε εἰς τὴν γυναικωνίτην εἰσήγαγε τὰ τοῦ θεάτρου, μαλακοὺς λέγω καὶ πόρνους. Ταύτην τὴν λύμην ὁ τῶν γάμων ἐπεισήγαγε

νου συγχρόνου ἔθιμου, ἀπόδειξις δὲ τούτου περιφανῆς εἶναι ὅτι τὰ ἔθιμα, ἅτινα οὗτος ὡς νόμους χαρακτηρίζει, καὶ νῦν ἔτι, μετὰ τοσοῦτων αἰώνων πάροδον, ἐπικρατοῦσι σχεδὸν πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ὁ ποιμενικός καὶ ὁ γεωργικός ἀκμάζει βίος.¹⁾

Τὸ παρὸν κεφάλαιον θὰ ἔμενεν ἀτελές, ἂν μὴ ἐξητάζετο ἡ παρ' Εὐσταθίῳ σημασία τῶν λέξεων *ἔθνικός*, *βάρβαρος*, *Ἀνατολικός*, *βόρειος* καὶ *ἔψος*, αἵτινες συχνότατα κατὰ τὸν τοπικὸν προσδιορισμὸν ἐνὸς ἔθιμου ἀναφερόμεναι, εἶναι δυνατὸν καὶ εἰς πλάνην τὸν ἀπειρότερον ἀναγνώστην νὰ ἀγάγῃσιν.

Ἐθνικός λέγεται παρ' Εὐσταθίῳ ὁ μὴ Ἕλλην, ὁ βάρβαρος, ὁ μὴ ἀνήκων εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος. Ἀπόδειξις τούτου τὰ ἐπόμενα χωρία. «Εἰ δὲ ἐκ τοῦ τοιούτου πάσσειν καὶ ὁ πάσσοσ, *ἔθνική αὐτῆ λέξις*, γίνεται, τίς ἂν εἰδείη; Ἔστι δέ φασι πάσσοσ οἶνος ἕξ ἀσταφίδων παρὰ Ρωμαίοις, οὗ πίνειν γυναῖκας ἀπειρήτο» (1178, 16), «ὅλωσ δ' εἰπεῖν γέμει διὰ τὰς ἐπιμιξίας μυριῶν *ἔθνικῶν λέξεων* ἢ Ἑλλάσ γλώσσα» (1854, 36), «τὸ δὲ γε λήδανον παρ' Ἡροδότῳ, ὃ ἔστι λάδανον, *ἔθνικόν ἐστι*, ὡς ἐκεῖνος ἐπισημιοῦται» (1147, 3). «Ὡσ δὲ καὶ σκεύασμα κρίθινον οἰνωδες μεθυστικῶσ διατίθεται τινασ *ἔθνικῶσ* (δηλ. τοὺς Γερμανοὺς) οὐδεὶς ἀγνοεῖ» (Migne PG. 136, 680 D). «Καὶ ὅρα ὅτι καὶ νῦν, ὡσ καὶ ἐν Ὀδυσσεΐᾳ, τὸ περιπλέκεσθαι καὶ εἰς ἑαυτὸν σπᾶσθαι ἀσπάζεσθαι λέγεται, καὶ δεικνύουσι τὸ ἔργον ἔτι καὶ νῦν σὺν ἄλλοις *ἔθνεσι* καὶ Ἰβήρησ» (823, 2). «Ἔστι δὲ καὶ νῦν πολλοὺσ τῶν *ἐξ ἔθνῶν* ἰδεῖν ἐν τῷ ἀλλήλοισ συναντᾶν διαπεταννύντιασ τὼ χεῖρε καὶ τὰ τε στήθη πελάζοντιασ καὶ τὰσ χεῖρασ ἐπικυρτοῦντιασ καὶ εἰς κύκλον περιάγοντιασ καὶ περιπλεγνυμένουσ ἡρέμα. Καὶ ἔστι τοῦτο αὐτοῖσ ὁ ἀσπασμὸσ» (1456, 12). «Ἐσφίγγου σπαργάνοισ καὶ σὲ σμικρὸν περιέγραφε λίκνον. . . καὶ τὰ *ἔθνη*. . . ἔδωροφόρουσ σοι» (Λόγος ἐπιβατήριοσ ἐπὶ τῇ ἐλεύσει τῆσ βασιλικῆσ νύμφησ εἰσ τὴν Μεγαλόπολιν παρὰ *W. Regel*, *Fontes rerum Byzantinorum* σ. 88). Τέλοσ περὶ τοῦ ἐπισκεψαμένου

νόμοσ». Ἐγραψε δὲ καὶ ὁ *Ἀχιλλεὺσ Τάτιοσ*, (Κατὰ Λευκίπτην καὶ Κλειτοφῶντα λόγ. Β'. κδ'.) «ὄφελον ἔμεινασ ἐν Βυζαντίῳ, ὄφελον ἔπιθεσ πολέμου νόμῳ τὴν ἴβριν». Φέρεται δὲ καὶ ἐν χρυσοβούλλῳ Μιχαῆλ τοῦ Δούκα (*Bezoבראזον*, Χρυσόβουλλον τοῦ βασιλέωσ Μιχαῆλ Δούκα ἐν Βυζαντ. Χρονικ. 6, 111) «Ἐπειδὴ δὲ καὶ νόμοι παρηκολούθησαν ἄνωθεν ἐν ταῖσ τοιαύταισ ἐπιγαμίαισ, μᾶλλον δὲ ἐπὶ πάσαισ ταῖσ γαμηλίοισ ἐνώσσειν ἀντιδιδόνται ἀλλήλοισ τοὺσ κατὰ κῆδοσ συναπτομένουσ, ἄπερ ἂν ἐκάτεροισ συμφωνῇσαιεν».

¹⁾ Τὸν νόμον ἐπὶ τῆσ αὐτῆσ σημασίᾳ παλαιότερον μετεχειρίσθη καὶ Ἰωσέβιοσ ὁ Παμφύλου γράψασ (PG. 21, 992) Ὅτι καὶ ἐν τοῖσ συμποσίοισ παραληπτέον τὰσ ψῆδασ ὡσπερ τινὰσ νόμουσ συμποτικῶσ.

τὴν πρωτεύουσαν πρωτοδιακόνου τῆς τῶν Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας εἶπε· «Καὶ τὸ κάλυμμα δὲ αὐτῷ τῆς κεφαλῆς ἐξ ὀθόνης μοκρᾶς καὶ λεπτῆς καὶ λευκῆς εἰλιγμένον ἔσκεπεν αὐτὴν ἔθνικῶς καὶ αὐτὸ» (Opusc. 239, 74), ὕπερ ἔθνικῶς μικρὸν ἀνωτέρω διὰ τοῦ «ἰθαγενεῖ τροπῶ» ἡρμήνευσεν.¹⁾

Εἰς τὸν ὅρον ὅμως ἔθνικὸς ὁ Εὐσταθίος δίδει καὶ ἄλλην ἐρμηνείαν· ἔθνη δῆλα δὴ καὶ ἔθνικὸς καλεῖ οὐχὶ τοὺς μὴ Ἑλληνας, ἀλλὰ τῶν Ἑλλήνων ἐκείνους, οἵτινες μακρὰν τῶν κέντρων καὶ παρὰ τὰ σύνορα ἢ καὶ μακρὰν τῶν συνόρων τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους οἰκοῦντες ἐγειτόνευον πρὸς τοὺς βαρβάρους, μὴ ἀνήκοντες πάντοτε εἰς τὴν ἀνατολικὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν.

Ὡς ἔθνικὸς λοιπὸν θεωρεῖ τοὺς κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ Πόντου οἰκοῦντας ὡς καὶ τοὺς Ἑλληνας τῆς κάτω Ἰταλίας, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς φαίνεται· «Διαυλωνία τοπικὴ στενότης, καθ' ἣν ὄρυγες ἢ ἀπλῶς ἄγριοι ὄρνιθες ἀγρεύονται. Ἐθνικὴ δὲ λέξις αὕτη γνώριμος τοῖς περὶ Σινώπην ἀνωτέρω οἰκοῦσι πρὸς βορρᾶν» (1917, 32), «μέχρι καὶ ἐσάρι τῶν τινα ἔθνων» καὶ οἱ κατ' αὐτοὺς δὲ ἄρχοντες χαίρουσι σκευῶσι ξυλίνοις, δὲ καὶ κίονα καὶ τραπεζώματα λέγεται, δῆλόν ἐστι» (1401, 18). «Ἐπερτερία δὲ τὸ ἐπικείμενον τετράγωνον πλινθίον τῷ ἄξονι, παρὰ τὸ ὑπερκεῖσθαι αὐτοῦ. Σημείωσαι δὲ ὅτι τὸ τοιοῦτον ὄνομα φέρεται πως καὶ ἐς ἄρι· Ἐθνικοὶ γὰρ Ἰταλικοὶ παρακόπτοντες βερετέρην ταύτην φασὶ κατὰ παραφθοράν» (1550, 27).

¹⁾ «Τὴν αὐτὴν σημασίαν εἰς τὸ ἐπίθετον ἔθνικὸς ἀποδίδει Λέων ὁ Σοφὸς π.χ. «τὴν ἔθνεσιν δοθῆναι ὀφειλοῦσαν πραγματείαν» J. Nicole, Λέοντος τοῦ Σοφοῦ τὸ ἐπαρχιακὸν βιβλίον 27, 20. Καὶ ἄγνωστος συγγραφεὺς τοῦ Γ'. αἰῶνος ἀρχηγὸς τοῦ ἔθνους τοὺς ἀρχηγούς τῶν βαρβάρων καλεῖ» (Rudolf Vari, Incerti scriporis byzantini saeculi X liber de re militari 45, 11). Καὶ Εὐνάπιος δ' ὁ Σαρδιανὸς (Ἱστορίας τῆς μετὰ Δέξιππον ἐκλογαὶ 46, 3 Bonn) ἔγραψεν· «Ὅτι μετὰ τὴν τοῦ Ἰουλιανοῦ τῆς βασιλείας ἀναγόρευσιν πρεσβεῖαι πανταχόθεν συνέβαινον καὶ στέφανοι πολλοὶ χρυσοὶ αὐτῷ παρὰ τῶν ἔθνων ἀνεκομίζοντο». Ὁ Κωνστ. Πορφυρογέννητος (Περὶ τῆς βασιλ. τάξ. 1. 4, 1) ἔγραψεν «ἔθνεσὶ τε καὶ τοῖς ἡμετέροις» εἰς τὸ «Περὶ πρέσβων Ρωμαίων καὶ ἔθνων προσίμιον (σ. 6, 13) καίτι «Κἄν μὲν τῶν λίαν ἀφρασηκότων οἱ ὑπέρσβεις εἴεν, ὥστε μετὰ τῶν ἐξείνων τε καὶ ἡμῶν εἶναι τινα τῶν ἔθνων, ἐμφανίζειν αὐτοῖς τῶν ἡμετέρων ὅποσα καὶ οἷα βουλόμεθα» καὶ ὁ σύγχρονος δὲ τοῦ Εὐσταθίου Εὐστάθιος ὁ Μακρεμβολίτης ἀποκαλεῖ τοὺς Ρῶς ἔθνικὸν γένος» (M. Treu, Eustathii Macrembolitae quae feruntur aenigmata σ. 2 ἀρ. 1). Ὁ παρετήρησεν ὁ K. Horna (Die Epigramme des Theodoros Balsamon ἐν Wiener Studien 25, 208-9) ἡ σημασία αὕτη τοῦ ἐπιθέτου προήλθεν ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ παρὰ τοῖς Ο'. (Ἠσαΐ. 42, 6) Ἐγὼ κύριος ὁ Θεὸς ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ καὶ κρατήσω τῆς χειρὸς σου καὶ ἐνισχύσω σε καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἔθνων». Καθ' ἡμᾶς, ἐκ τοῦ πολυχρήστου «τὰ βάβαρα ἔθνη» ἢ λ. ἔθνη κατήντησε συνώνυμος τῷ βάβαραι. Πβ. καὶ τὸ ὑπὸ Ἀναστασίου τοῦ Συναΐτου γραφέν (Migne PG. 89, 484). Ἄρα πάντα τὰ κακὰ ὅσα ποιοῦσιν ἡμῖν τὰ ἔθνη κατὰ κέλευσιν Θεοῦ ποιοῦσιν;

Ἵτι αἱ λέξεις διαυλωνία, κάνεα, τραπεζώματα καὶ βερτέρη εἶναι Ἑλληνικαί, οἱ δὲ λαλοῦντες ταύτας Ἑλληνες, οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία. ¹⁾ Ἐς ἐπιστῆ λοιπὸν ἐκάστοτε τὴν προσοχὴν του ὁ ἀναγνώστης ἐπὶ τὸν ὄρον τοῦτον.

Διὰ τοῦ ὄρου *βάρβαρος* ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς δηλοῖ πάλιν οὐχὶ μόνον ξένους λαούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς κατὰ διάλεκτον λαλοῦντας ἢ τοὺς τῶν ἐπαρχιῶν ἢ τοὺς ἀπλοϊκώτερος καθ' ὄλου. Οὕτω περὶ Παφλαγόνων ὁμιλῶν εἶπεν· «Οἱ Παφλαγόνες ἔθνος ἀτάσθαλον καὶ ἐν Ἑλλήσι βάρβαρον» ²⁾ (Orusc. 275, 37), περὶ τῶν Τσακῶνων δὲ προκειμένου, οὗς ἀλλαχοῦ, ἐπὶ τὸ ἱστορικώτερον, τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ Δωρίζοντας καλεῖ, ³⁾ (1575, 41), εἶπεν· «ἀλλὰ μήκων, ἥτις ἐκ τοῦ μήκους παρωνομασμένη μάκων εἰσέτι καὶ νῦν παρ' ἐνίοις λέγεται, *βαρβάρους μέν*, ⁴⁾ εἰκοσοὶ δὲ ἀπήχημα φυλάττειν γλώσσης Ἑλληνίδος παλαιᾶς» (714, 40). Ὁ αὐτὸς τοὺς Λυκίους ὠνόμασε βαρβαρωτέρους· πβ. «τὰ παρὰ τοῖς βαρωτέροις ἀναδειπνια καλούμενα» (1715, 2), ἀλλ' ἀλλαχοῦ «τὰ παρὰ τοῖς Λυκίοις ἀναδειπνια» (1141, 12), *βαβαρικωτέρους* δὲ καλεῖ τοὺς τοῦ χύδην ὄχλου. «Οἱ δὲ νῦν βλέπουσι πολλοὺς καὶ μάλιστα τῶν βαρβαρικωτέρων, ὀπνήκα τραῦμά τι ἐντριβῆ, τῷ στόματι ἐκμυζῶντας τὸ αἷμα τοῦ ἔλκους θεραπείαν οὕτω τεχνωμένους τινὰ» ⁵⁾ (464, 27).

Κατὰ τὸν Εὐσταθίον Ἄνατολικοὶ εἶναι μὲν καθ' ὄλου οἱ πρὸς τὰ

¹⁾ Οἱ ἔθνη οἱ Ἰταλικοὶ εἶναι οἱ Ἑλληνες ἀνοικοῖτης Καλαβρίας. Τάρας ἀρχὴ τῆς Καλαβρίας κατοικοῦμένης ὑπὸ Ἑλλήνων, εἶπεν ὁ σύγχρονος τοῦ ἱερομονάχου Βενιαμίν ὁ ἐκ Τουδέλης *Montano*, *Itinerarium Beniamini Tudelensis* σ. 24.

²⁾ Ὅρα καὶ *Α. Οἰκονομίδου*, Ἡ λέξις βάρβαρος ἐτυμολογικῶς καὶ ὑπὸ τὴν ἐποψίαν τῶν σημασιῶν αὐτῆς ἐξεταζομένη ἐν Τεσσαρακονταετηρίδι τῆς καθηγείας Κ. Κόντου 409 ἐξ. καὶ ἐπιθὶ *Π. Καρολίδου*, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν καθολικὴν ἢ παγκόσμιον ἱστορίαν σ. 359. Ὅτι βάρβαροι εἶναι οἱ κατὰ διάλεκτον λαλοῦντες καὶ βαρβαρικώτερον λαλεῖν τὸ ἰδιωτικώτερον λαλεῖν, φαίνεται ἐν τῷ περὶ τοῦ Εὐσταθίου ὡς γλωσσογράφου ἔργῳ μτϋ, ἐνθα παραθέτω καὶ κατάλογον τῶν φράσεων, δι' ὧν ὁ ἱεράρχης δηλοῖ τὸ κοινῶς ἢ ἰδιωτικῶς λαλεῖν.

³⁾ Ὁ κατὰ τὸν ἸΒ' αἰῶνα συγγράφας τὸν βίον τοῦ ὁσίου Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε τὴν Τσακωνίαν καλεῖ Δωριέων χώραν «Ἐκεῖθεν δὲ (ἐξ Ἄργους καὶ Ναυπλίου) ἀποφοιτήσας εὐθὺς τῆς Σπάρτης ἐχώρει. Εἶτα τὴν Δωριέων χώραν καταλαβὼν καὶ δύο ναοὺς ἱεροὺς ἐκέισε δευμάμενος Σπ. *Λάμπρου*, Ὁ βίος Νίκωνος τοῦ μετανοεῖτε Ν. Ἑλλην. 3, 161.

⁴⁾ Βαρβάρους ὁμοίως καλεῖ ὁ *Ι. Τζιτζιζης* (Σχόλια εἰς Λυκόφρ. Ἀλεξ. στίχ. 854 σ. 276, 24 Scheer) τοὺς Ἑλληνας τῆς Καλαβρίας. «Τέμεσα πόλις Καλαβρίας. . . . ταύτην δὲ καὶ οἱ βάρβαροι Καλαβροὶ τε καὶ ἕτεροι Τέμψαν ἔτι καλοῦσι».

⁵⁾ Πβ. Ἰστέον δὲ καὶ ὅτι μέχρι καὶ νῦν σφύζεται πως τὸ τῶν ρηθέντων Σολύμων ἔθνηκὸν ὄνομα. Τόπος γάρ ἐστιν ὀχυρώτατος περὶ ποῦ τὴν Λυζίαν, οὗ οἱ ἐγγύριοι βαρβαρικώτερον τοῖς ἐκεῖ καλοῦνται Τζέλυμοι (635, 37).

ἀνατολικά μέρη τοῦ κράτους οἰκοῦντες, εἰδικῶς ὅμως διὰ τοῦ ὄρου τοῦ-
του, ὡς ἐκ τῶν σχετικῶν χωρίων φαίνεται, ὁ συγγραφεὺς δηλοῖ τοὺς κατοίκους
τῆς Μ. Ἀσίας, τοὺς νῦν Ἀνατολίτας.

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς βορείους ἢ βορείους βαρβάρους, λέγομεν ὅτι οὐ-
τως ἐδηλοῦντο ἐν γένει οἱ πρὸς βορρᾶν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους οἰκοῦν-
τες ἔθνη, ¹⁾ εἰδικῶς ὅμως οἱ Ρῶσσοι· πβ. «ἔθνος βόρειον οἱ Ταῦροι»
(259, 5) «Ταῦροι οἱ καὶ Ρῶσσοι» (Εξήγ. εἰς Διονύσ. τὸν Περιηγ. στίχ. 302
σ. 269, 22), «[μέλινα ἰχθύων φᾶ] ὄν χορηγὸς ἐκ τῶν βορείων, πρὸς τοῖς
ἄλλοις τόποις, καὶ ὁ εἰς τὸν Εὐξείνιον ἐκβάλλον Τάναϊς». (Opusc. 231, 8).

Τὸ ἔφος ἀναφέρει πολλαχοῦ τῶν ἔργων του ὁ Εὐσταθίος, ἀντιδια-
στέλλει δὲ αὐτὸ πρὸς τὸ ἐσπέριος καὶ δυτικὸς ²⁾ (Ἐξήγ. εἰς Διονύσ. τὸν
Περιηγ. στίχ. 274 σ. 265, 36 καὶ στίχ. 110 σ. 237, 31 Opusc. 281, 24.
288, 59. *W. Regel*, *Fontes rerum Byzantinorum* σ. 101).

Κατὰ ταῦτα ἔφοι ἔπρεπε νὰ εἶναι καθ' ὅλου οἱ τὰ ἀνατολικά μέρη τοῦ
κράτους οἰκοῦντες, εἰς τὴν λ. ὅμως δίδει ὁ ἱεράρχης καὶ ὠρισμένην ση-
μασίαν, ὡς δὲ καὶ ἐκ τῶν κατωτέρω παρατιθεμένων παραδειγμάτων φαί-
νεται, δηλοῖ δι' αὐτῆς μάλιστα τοὺς τὰ παράλια καὶ τὰς χώρας ἐν γένει τοῦ
Πόντου πρὸς Α. οἰκοῦντας, οἷτινες ὄντως, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς τὰ ἄλλα
τιμήματα τοῦ κράτους οἰκοῦντας, ἦσαν ἔφοι. Φαίνεται δ' ὅτι ὁ ὅρος οὗτος
ἦτο κοινότερος, ἀφ' οὗ καὶ ἐν ἄλλοις συγχρόνοις ἐγγράφοις ταῦτο φέρεται
δηλῶν. ³⁾

Τὰ χωρία, περὶ ὧν ἀνωτέρω ὁ λόγος, εἶναι τὰ ἑξῆς·

¹⁾ Οἱ Ρῶς καὶ Σανρομάται δὲ καὶ οἱ ἰδίως Σκύθαι
καὶ πᾶν ὁπόσον πρόσσιον ἔθνος πρὸς βορέου

l. Τζέτζου,

Χιλ. IB'. ἴστορ. 451, 899 ἐξ.

²⁾ Τὴν αὐτὴν ἀντιδιαστολὴν κάμνει καὶ ὁ σύγχρονος Μιχαὴλ ὁ ρήτωρ· «ὄλος ἄντικρος
οὐρανὸς τὸ μὲν ὡς ἐξ ἀνατολῶν στρατεύων ἐπὶ δυσμᾶς, τὸ δ' ὡς ἀφ' ἐσπέρας ἐπὶ τὴν
ἑφάν. . . .» παρὰ *W. Regel*, *Fontes rerum Byzantinorum* σ. 169. καὶ ὁ *Νικήτας Χω-
νιάτης* (Εἰς τὸν βασιλεῖα κῦρ Θεόδωρον τὸν Λάσκαρην, ὅτε ἐφόνευσε τὸν Σουλτάνον
Ἰκονίου Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 1, 135) Τοῦτο τοῖς σοῖς ποσὶν ὑποθήσει πάντα ἔχθρον καὶ
πολέμιον ὅσος ἔφος, ὅσος ἐσπέριος. Πβ. καὶ τὸ ἐν τῷ προμημονευθέντι βίῳ τοῦ ὀσίου Νί-
κωνος (N. Ἑλλην. 3, 150) χώρας οὖν οὐκ ὀλίγας τῶν ἐφῶν μερῶν διυπεύσας.
ἐν τῇ τῆς Κρήτης νήσῳ ἔγνω δεῖν ἀποπλεῖν.

³⁾ Πρὸς τὸ ἔφος μέρος ἄνω που τοῦ Φρίξου λιμένος. . . . κατὰ τὸ Βορράδιον οὐτῷ
καλούμενον ὄρος *L. Petit*, *Documents inédits sur les conciles de 1166 et ses derniers
adversaires* Βυζαντ. Χρονικ. 11, 491. Τὴν γέννησιν τε ἐκ τῶν ἐφῶν ἔχοντος ἐκ τῆς
τῶν Ἰβήρων παμφασεστάτης φυλῆς *L. Petit*, *Tyricon de Grégoir Pacourianos pour
le monastère de Petritzos (Backovo) en Bulgarie*. Βυζαντ. Χρονικ. 11 σ. 2. τοῦ
παραρτήματος. Τὸ ἔφος ἐννοεῖται ὅτι παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς σημαίνει καὶ Ἀνατολικὸς
καθ' ὅλου.

«Κρατεῖ δὲ καὶ μέχρι νῦν παρὰ τισι τῶν ἐφῶν τὸ κόρας λέγεσθαι καὶ μετὰ γάμον τὰς ἐν ἡλικίᾳ νέας» (639,52). «Πολλοὶ δὲ τινες τῶν ἠφῶν Ποντικῶν τῶν γε ὑψηλοτέρων καὶ ἀπίους καὶ μῆλα κυδῶνια ἤδη πρὸς σῆψιν τραπέντα ὡς τὰ ἐντὸς ἔχειν ἤπαι παρόμοια τὴν χροάν, χρηστὰ μέντοι ἔτι ὄντα πρὸς βρωσιν, πέπονά φασι» (625,2). «Τὰ γοῦν ἀκάνθια ἀγάντια τινές φασιν ἐφῶν ἀνδρῶν» ¹⁾ (468,33). «Ἐνταῦθα δὲ παραληκτέον καὶ τὸ δαψιλές γῆθεν ἔλαιον, ὃ πολλοὺς τῶν ἐφῶν διοικεῖ, ὅσοι μάλιστα περὶ τὰ κατὰ Ρωμόγουριν» (336,40). «Παρὰ τὸ κύειν δὲ αἷμα σύγκεινται οἱ κύμοι ὧν ἡ κλήσις ἔτι σφάζεται πολλαχοῦ τῶν ἐφῶν, οἱ κυάμια φασιν αὐτούς, ὑποκορίζοντες» (948,30). «Ἐξ ἐφῶς, ὑπερθεν Παφλαγῶνων, ἦν ὁ Εὐξείνιος ζώννυσιν» (Opusc. 173,79).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

ΠΩΣ ΣΥΝΕΛΕΓΗΣΑΝ ΤΑ ΠΑΡ' ΕΥΣΤΑΘΙΩ ΕΘΙΜΑ

Ἡ ἐξέυρεσις παρ' Εὐσταθίῳ τῶν συγχρόνων ἐθίμων εἶναι οὐχὶ δυσχερῆς, διότι οὗτος προσπαθεῖ ἐκάστοτε νὰ ὀρίξῃ τί εἶναι σύγχρονον καὶ ποῦ τοῦτο ἐπιχωριάζει, ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ περιστάσεις, καθ' ἃς ἡ δῆλωσις δὲν εἶναι σαφῆς καὶ μόνον κατόπιν σκέψεως δύναται νὰ ἐξαχθῇ τὸ ποθοῦμενον συμπέρασμα. Ἐξηγοῦμαι· ἀναφέρων πολλάκις ὁ τεράτης γενικῶς ἐθίμον, προσθέτει τοῦτο τὸ ἐθίμον εἶχον καὶ οἱ πάλοι, ἢ τότε, κατὰ τὴν παλαιὰν δῆλα δὴ ἐποχὴν, τοῦτο συνέβαινε ἢ οὐ. Ἐννοεῖται νῦν ὅτι ὅπερ συνέβαινε καὶ τὸ πάλοι φυσικὸν εἶναι ὅτι ὑπῆρχε καὶ καθ' ἣν ἐποχὴν ἔγραφεν ὁ Εὐσταθίος, ὅτι ἐγίνετο μόνον τότε, δὲν ἐγίνετο, φυσικῶς, καὶ κατὰ τὸν ἸΒ' αἰῶνα καὶ ὅτι ἐγίνετο καὶ τότε, κατὰ λογικὴν συνέπειαν ἐπεκράτει καὶ παρὰ τοῖς συγχρόνοις.

Τὰ ἐπόμενα παραδείγματα θὰ διασαφήσωσι καλύτερον τὸ πρᾶγμα. Ὅταν λέγῃ ὁ Εὐσταθίος (1287,1), «τὸ δὲ κείρεσθαι κόμην ἐπὶ νεκροῖς πλατὺ ἐθίμον ὄν καὶ τοῖς πάλοι» ὑποδεικνύει τὴν ἐπὶ τῶν χρόνων του συνήθειαν τῆς ἐν πένθει κουράς· ὅταν μᾶς πληροφοροῦν ὅτι «ἔοικε πολυούιος εἶναι καὶ τότε ἡ Θράκη» (736,46), μᾶς λέγει σαφῶς ὅτι ἡ χώρα αὕτη ἦτο ἐπὶ

¹⁾ Καὶ νῦν τὸ ἀκάνθιον ἀγάντι λέγεται ἐν Πόντῳ.

τῶν χρόνων του τοιαύτη καὶ ὅταν πάλιν πιστοποιῇ ὅτι «τὸ κυνηγεῖν σπουδαιότατον ἦν καὶ τοῖς παλαιοῖς» (774,24), σαφῶς ὑποδεικνύει ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του ἡ θήρα ἦν τῶν σπουδαζομένων. Τέλος, ὅταν περὶ τοῦ ἀρχαίου ἐθίμου τῆς καύσεως τῶν νεκρῶν ὁμιλῶν προσθήῃ «ὃ δὴ καὶ εἰσέτι παραμένει τισὶ τῶν βορείων βαρβάρων» (43,1) σαφῶς δηλοῖ ὅτι τοῦτο δὲν συνειθίζετο πλέον παρὰ τοῖς συγχρόνοις Ἑλλησιν. Ἡ μὴ δὲν ἐπιβεβαιοῖ ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του ὕφαινον καὶ οἱ ἄνδρες γράφων «τὸ δὲ χερσὶ γυναικῶν εἶπεν, ὡς τοῦ ὑφαίνειν γυναιξὶ μόναίς τότε ἀνειμένον» (1283,58). Τί δὲ ἄλλο δ' ἢ τὸ δίχα τότε συμποσιάζειν ἄνδρας καὶ γυναῖκας φανερώνει τὸ ἐπόμενον χωρίον; «Σύνηθες ἦν τὸ παλαιὸν φοιτᾶν τὰς γυναῖκας εἰς τὰ τῶν ἀνδρῶν συμπόσια». ¹⁾ (1420,56). Ἄλλὰ μὴ καὶ τὴν κατὰ τὰ IB' αἰῶνα χρῆσιν τῶν χελιδονισμάτων δὲν δεικνύουσι τὰ ἐξῆς; «Ἐλθοι τοίνυν (ἢ χελιδῶν) καὶ ἡμεῖς οὐκ ὀκνήσομεν τὰ συνήθη ἐπιμέλῃαι αὐτῇ. Τοιοῦτόν τι καὶ παρὰ τοῖς πάλαι ἦν γινόμενον» (Opusc. 344,61).

Δι' ὁμοίας σειρᾶς σκέψεων ἐκ τῶν ἐπομένων χωρίων τοῦ ἱεράρχου ἐξάγεται, τὸ πασίγνωστον ἄλλως τε, ὅτι οἱ βασιλεῖς ἐπὶ τῶν χρόνων του ἐφόρου ἐρυθρὰ ὑποδήματα, ὅτι ὁ χαιρετισμὸς ἐγένετο οὐ μόνον διὰ τῆς ἀφῆς τοῦ θέναρος, ἀλλὰ καὶ δι' ὑποκλίσεως, ὅτι τὸ ἐπὶ τῶν χελίων φίλημα, ὡς σχῆμα, δὲν ἦτο τῶν ἀσυνήθων, ὅτι οἱ μαθηταὶ δὲν ἤλειπον τὰ πινακίδια διὰ κηροῦ, ὅτι αἱ οἰκίαι εἶχον καὶ κεραμωτὴν στέγην, ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν παίδων παιζομένη βέμβιξ ἐκαλεῖτο καὶ οὕτω, ἀλλὰ καὶ στρόβα, ὅτι οἱ τότε μετεχειρίζοντο δύο εἰδῶν κλειδας, τὰς σιδηρᾶς καὶ ὅπας ἐχούσας καὶ τὰς ἐπικαμπεῖς καὶ ἀρχαϊκᾶς, ὅτι ἡ πειρατεία ἐνομίζετο ἄτιμον, ὅτι μετεχειρίζοντο δερματίνους σάκκους, ὡς καὶ νῦν, πρὸς ἐναπόθεσιν ἀλεύρων, ὅτι ὁ κηρὸς εἰς σχῆμα τροχοῦ ἐτήκετο καὶ τέλος ὅτι κυκλοτερεῖς ἦσαν συνήθως τότε αἱ τράπεζαι. Πβ. «καὶ σημειῶσαι ὅπως ἀνέκαθεν τὰ ἐρυθροβαφῆ βασιλέων ἦσαν παράσημα» (455,17). «Καὶ ὄρα τὸ χερσὶν ἠσπάζοντο ἀντὶ τοῦ ἐπεσπῶντο καὶ εἶλκον διὰ δεξιῶσεως εἰς ἑαυτούς. Καὶ τοιοῦτον αἰεὶ τοῖς παλαιοῖς κυρίως ὁ ἀσπασμός». (1456,11). «Ὅρα δὲ καὶ ὡς οὐ θέναρος οἱ δεξιούμενοι, ἀλλὰ καρποῦ ἤπτοντο» (1371,1), «Πηνελόπη δὲ ἔκυσέ μιν κεφαλὴν καὶ ἄμφω φάεα καλά. Καὶ Εὐμαιὸς δὲ πρὸ ταύτης ὁμοίως ὡς οἶά τις ἀδελφός, καθὰ δηλοῖ τὸ ἄττα προσφώνημα,

¹⁾ Παλαιότερον ὁ Ἀρέθας σχολιάζων χωρίον τι τοῦ Λουκιανοῦ (Συμπόσ. ἢ Λαπιθαί 8) ἔγραψε: Σημειῶσαι ὅτι ἐπὶ τῶν γάμων οἱ παλαιοὶ τὰς γυναῖκας ἐπὶ μιᾷ τραπέζῃ τοῖς ἀνδράσι συνειστίων καὶ ἀντιπροσώπους αὐτὰς ἐκάθιζον τῶν ἀνδρῶν, ὅπερ οὐ σεμνὸν (30,16 Rabe). «Ὅρα καὶ Σ. Κουρέα, Αἰ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικᾶ εἰδήσεις ἐν Λαογραφ. 4,258 καὶ Φ. Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Ἑλληνικὴν Λαογραφίαν ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 26 σ. 146.

ᾧ δεξιούται αὐτὸν ὁ Τηλέμαχος, στόμα μέντοι οὐδεὶς ἐφίλει» (1811,18). «Μαλακὸς κηρὸς ὁ ἐν τῷ γραμματείῳ κατὰ Αἴλιον Διονύσιον, ὡς τῶν παρὰ τοῖς παλαιοῖς πινακιδίων κηρῷ τοιοῦτῳ μαλακῷ ἀηλιμμένων, ἐν ᾧ ἔγραφον διὰ τινος γραφείου σκληροῦ» (1710,21). «Πίπτει δὲ κατ' ἀντικρὺν τέγεος ὁ Ἑλληγῶρ ἐν ὑπαίθρῳ ἄνω κείμενος, διὰ τὸ τὰ δώματα μὴ κεραμωτὰ εἶναι» (1669,15), «τὴν παιζομένην βέμβικα, ἣν καὶ στρόβαν βούλονται λέγειν οἱ ἰδιωτίζοντες» (995,64), «ἀρχαῖκόν εἶδος κληίδος φράζει καὶ οὐ κατὰ τὰ ἕστερον τρυπώμενα εἰς πολλὰς ὁπὰς. Ἔστι δὲ καὶ τοιοῦτων κληίδων μέτριαι καὶ νῦν χρῆσις, δι' ὁπῆς θύρας ἐνειρομένων καὶ μεταγουσῶν τὴν ἔνδον σειρὰν ἐπὶ ἀνοίξει τῆς θύρας» (1897,41). «Οὐκ ἄτιμον ἐνομίζετο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὸ πειρατεύειν» (1457,58). «Ἔορα δὲ καὶ ὅτι ἀρχαῖον ἔθος δέρμασιν ἀντὶ σάκκων χρῆσθαι εἰς ἀλφίτων φιλακίην, ἵνα μηδὲν ἐκεῖθεν διαφορῆται στεγούσης τῆς πυκνότητος» (1446,9). «Ὅθεν καὶ οἰκειότερος (ὁ τροχὸς) ὥσπερ ἐπὶ τυροῦ καὶ ἐπὶ κηροῦ δὲ τοῦ κατὰ τὰς Σειρήνας, οὕτω καὶ ἐπὶ στέατος. Ἀρχαῖον δὲ ἔθος τροχοειδῶς καὶ τὰ στέατα στοργυλλεσθαι» (1906,27). «Τράπεζαν δὲ τανύεσθαι εἰπὼν ἐμφαίνει μήπω κυκλοτερεῖς εἶναι τότε τὰς τραπέζας, ἀλλὰ τετανυσμένας εἰς μῆκος» (1401,44).

Ἄρκετὸν ἐπ' ἴσης λαογραφικὸν ὄλικὸν δύναται νὰ συλλέξῃ ὁ ἐρευνητὴς προσέχων ἐπὶ τὰ ἐπεξηγηματικὰ μόρια ἧγουν, ἦτοι, τουτέστι, ὃ ἔστι, κ.τ.δ., δι' ὧν εἰσάγονται δημῶδη γλωσσικὰ στοιχεῖα εἰς ἐπ' ἴσης δημῶδη ἔθιμα ἀνταποκρινόμενα πβ. «περόναις ἧγουν κομβίοις» (794,12), «παρθέμενοι κεφαλὰς ἀντὶ τοῦ προτείναντες ἤως ἐν ἐπιξήνῳ εἴτουν ἐπικόπῳ ἦτοι ἐπικορμῖῳ» (1476,34), «μύκητα ἧγουν ἀμανίτην» (1035,58), «καὶ ξύλινον δὲ ζωγρεῖον ὄρνιθος, ἧγουν κλωβίον» (Ἐξήγ. εἰς Διονύσ. τὸν Περιηγ. 1134 σ. 402,1), «ἀπὸ τοῦ ζῶου τῆς κορώνης εὐλύγιστον ἐχούσης τὸν τράχηλον ἢ τῶν θυρῶν κορώνη μετήνεκται ὥσπερ ἀπὸ τοῦ κόρακος ὁ κόραξ, δηλαδὴ τὸ κοράκιον» (73,20), οἰκειότερα κηδεστικὴν ὃ ἔστι τὴν κατὰ τὴν συμπενθερίαν» (942,36) «φρυκτὸν ὃ ἔστι φανὸν» (Migne PG. 136, 637 A.) «Ἔσπληγξ. . . ἔστιν ὅτε καὶ ἐπὶ ἀφετηρίας, ὃ ἔστι καγκέλου» (Ἐξήγ. εἰς Διονύσ. τὸν Περιηγ. στίχ. 119 σ. 238,8), «χωρὶς μὲν οἱ πρόγονοι τουτέστι τὰ πρωτογεννήματα» (1625,29), πρὸς ὃ χωρίον παραβλητέον τὸ ἐξῆς «τοὺς δὲ πρωτογόνους ἄρνας καὶ τὰ τοιαῦτα πρωτογεννήματα ἢ κοινὴ γλώσσα καλεῖ» (446,12).

Ἐπ' ἴσης παρατηρῶ ὅτι παρ' Εὐσταθίῳ δὲν εἶναι μὲν κανὼν, συνήθως ὁμως, ὅταν πρόκειται νὰ εἰσαχθῇ σύγχρονός τις πληροφορία, ὁ λόγος ἀρchetαι διὰ τοῦ ἰστέον δὲ ὅτι, ὡς λ. χ. «Ἰστέον δὲ καὶ ὅτι τὸ τοῦ Ἰτροῦ ὄνομα φέρεται μέχρι καὶ νῦν παρὰ τοῖς ὑπερθεῖν Σινώπης, οἱ τὸν λίαν πτωχὸν ὑποβαρβαρίζοντες αἶρον λέγουσιν» (1834, 35). «Ἰστέον δ' ὡς ἔγνωσται μέ-

χει καὶ νῦν ἢ τῶν θηρατικῶν νεφελῶν χρῆσις πολλοῖς, παρ' οἷς καὶ νεφελοσιτία ὁ τόπος τῆς τοιαύτης διὰ δικτύων. θήρας λέγεται» (1928,37). «Ἰστέον δὲ ὅτι τὸ χεῖρε ἐκπετάσας ἐκ μεταφορᾶς εἴρηται τῆς τῶν ζωικῶν περυγῶν ἐκπετάσεως» (1965,18).

Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως ὁ ἀναγνώστης ὅμως πρέπει νὰ προσέχη πολὺ εἰς τὴν γλωσσικὴν τοῦ συγγραφέως ἔκφρασιν, ἵνα μὴ ἐκ ταύτης παραπλανώμενος ἐκλάβῃ ὡς σύγχρονα αὐτοῦ ἔθιμα, ἅτινα αὐτὸς ὡς τοιαῦτα δὲν ἤθελε νὰ δηλώσῃ. Ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον ἰδίως παρ' Εὐσταθίῳ ἀπατᾶ, εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ ἐνεσιῶτος. Ὁ ἀναγνώστης δέον νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν ὅτι ἔθιμα κατ' ἐνεσιῶτα χρόνον περιγραφόμενα παρ' Εὐσταθίῳ δὲν εἶναι πάντοτε σύγχρονα του. 1) Ὀλίγα τινὰ παραδείγματα ἀρκοῦσι νὰ πείσωσι περὶ τούτου. «Καὶ τι βάρβαρον μὲν ἔθνος, Ἑλληνίζον δὲ ὅμως εἰς τὸ κατανοῆσαι τὸ τοῦ βίου πραγματεῖωδες, ἐπὶ γενέθλῃ μὲν παιδὸς πενθοῦσι, γέροντος δὲ οἰχομένου χαίρουσι, τὸ μὲν ὅτι πειράσεται δεινῶν ὁ γεννηθεὶς, τὸ δ' ὅτι ἀπῆλλακται κακῶν ὁ γηρῶν» (1373 25). Τὸ βάρβαρον τοῦτο ἔθνος ὀρίζει σύγχρονος τοῦ Εὐσταθίου συγγραφεύς, ἐκ παλαιότερων πηγῶν παραλαμβάνων, Κωνσταντῖνος ὁ Μανασσῆς, 2) εἶναι δ' οἱ Καυσιανοὶ ἢ Τραυσοί. Ὁ ἀποβλέπων εἰς τὸ πενθοῦσι καὶ χαίρουσι θὰ ἦτο διατεθειμένος νὰ δεχθῆ ὡς σύγχρονα τὰ ἀναφερόμενα, ἅτινα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἐπανάληψις τῶν περὶ τῶν βαρβάρων τούτων λεγομένων ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου 3) καὶ εἶτα τοῦ Στράβωνος 4) (520) καὶ Ν. Δαμασκηνοῦ. 5)

«Ἱστοροῦνται Μαυρούσαι γυναῖκες, ἐπειδὴν περὶ τινὰ κόμην ἐκεῖ που ἐπιχωριάσωσι λέοντες, μὴ παρόντων ἀνδρῶν (πέπληθε δὲ θηρίων τοιούτων

1) Ὅ,τι συμβαίνει μὲ τὰ ἔθιμα, ἰσχύει καὶ μὲ τὰ δημῶδη γλωσσικά στοιχεῖα. Ὡς δηλαδὴ ἐν τῷ ἐτέρῳ ἔργῳ μου ἀποδεικνύω, δὲν εἶναι πάντοτε δημῶδη ὅσα διὰ τοῦ φαμέν, λέγομεν, εἰθίσμεθα λέγειν, εἰσάγει ὁ Εὐστάθιος.

2) *Κωνσταντῖνου τοῦ Μανασσῆ*, Παραμυθητικὸν εἰς τὸν σεβαστὸν κύρ Ἰωάννην τὸν Κοντοστέφανον Βυζαντ. Χρονικ. 7, 644.

3) Ε'. 4. Τραυσοὶ δὲ τὰ μὲν ἄλλα πάντα κατὰ ταῦτα τοῖσι ἄλλοισι Θρηῆξι ἐπιτελέουσι, κατὰ δὲ τὸν γινόμενόν σφι καὶ ἀπογινόμενον ποιεῦσι τοιάδε· τὸν μὲν γινόμενον περιζόμενοι οἱ προσήκοντες ὀλοφύρονται ὅσα μιν δεῖ ἐπεὶ τε ἐγένετο ἀναπλῆσαι κακὰ, ἀπηγεόμενοι τὰ ἀνθρωπλήτα πάντα πάθεα· τὸν δ' ἀπογινόμενον παίζοντες τε καὶ ἡδόμενοι γῆ κρύπτουσι, ἐπιλέγοντες ὅσων κακῶν ἑξαπαλλαχθεὶς ἐστὶ ἐν πάσῃ εὐδαιμονίᾳ.

4) Τοῖς μὲν γὰρ νόμιμον εἶναι φασὶ τὸ τοῦ Εὐριπίδου τὸν μὲν φύντα θρηγεῖν εἰς ὄσ' ἔρχεται κακὰ, τὸν δ' αὐθιγόντα καὶ πόνων πεπαυμένον χαίροντας, εὐφημοῦντας, ἐκπέμπειν δόμων.

5) Καυσιανοὶ τοὺς μὲν γεννωμένους θρηνοῦσι, τοὺς δὲ τελευτήσαντας μακαρίζουσι Müller, F.H.G. 3,460. Πβ. καὶ τὰ τοῦ Ζηνοβίου Ε'. 25. Τραυσοὶ ἐπὶ μὲν τοῖς γεννωμένοις δακρύουσι, ἐπὶ δὲ τοῖς ἀποθνήσκουσι χαίρουσι. Ἐπιθὶ καὶ *Lobeck*, *Aglaopharmus* 2,801.

τὸ Μαυρούσιον κλίμα) ἐπιλαλεῖν αὐτοῖς ἐθάδι γλώσση ὀνειδισμοὺς καὶ τὸ ὄνειδος· τί δὴ ποτε ὁ βασιλεὺς λέων ὁ οὕτως ἀξιωματικὸς οὐκ ἐντρέπεται παρὰ πρόσωπα ἦκων μὴ ἀξιόμαχα, οἷς οὔτε ρώμη χειρῶν οὔτε ἄλλο τι μετὸν ἀνδράσι; Καὶ ὁ λέων ἀκούων αἰδεῖται, φασι, καθ' ὑπερβολὴν τινα φύσεως ἐλλόγου καὶ κατακύψας αἰδημόνως, εἰς τὰ οἰκεία ἦθη παλινουσιεῖ, μηδὲν τι δράσας δυσγενεῖς» ¹⁾ (Opusc. 252,67).

Ἡ ἱστορία κεῖται ἤδη παρ' Αἰλιανῷ (Περὶ ζῴων ἰδιότητος 3,1), οὐδὲν δὲ κοινὸν ἔχει μὲ τὴν ἐποχὴν τοῦ Εὐσταθίου.

«Ἄσκειν δὲ λέγονται καὶ μεγαλοφωνίαν οἱ Πέρσαι καὶ καῦμα καὶ ψῦχος φέρειν καὶ ὄμβρους καὶ χειμάρρων διαβάσεις, ὥστε ἄβροχοι φυλάσσειν τά τε ὄπλα καὶ τὴν ἐσθῆτα» (Ἐξήγ. εἰς Διονύσ. τὸν Περιηγ. στίχ. 1059 σ. 395,17). Καὶ ταῦτα εἶναι εἰλημμένα ἐκ τοῦ Στραβῶνος (σ. 734) οὐδαμῶς δ' εἶναι σύγχρονα. ²⁾

Ἐν τέλει σκόπιμον κρίνω νὰ προσθέσω καὶ τὰ ἐξῆς.

Ὅσακις ὁ Εὐσταθίος μεταχειρίζεται τὸ φησίν, τότε ἀναφέρεται εἰς χωρία συγγραφέως, ὃν προεμνημόνευσεν, οὐχὶ ἐπομένως σύγχρονα ἔθιμα περιγράφοντά· ὁσακις μνημονεύει τὸ ἀπλοῦν φασι ἢ εἰσάγει συνήθως γνώμας ἢ μαρτυρίας παλαιῶν ³⁾ ἢ, σπανιώτερον, ἀναφέρει ἔθιμα σύγχρονα, ἃ ἔχει ἀκούσας, ἀγνοεῖ δ' ἐξ ἰδίας πείρας καὶ ἀντιλήψεως π.χ. «τύκω . . . ἐξ οὗ καὶ ἡ παρὰ τοῖς παλαιοῖς καὶ εἰσέτι δὲ νῦν τυκάνη, ἣ φασιν ἀλοῶσιν» (967,19). «Φασὶ δὲ φυσικὸν βοήθημα εἶναι ἀνθρώποις πρὸς ἐκμείλιξιν κυνῶν τὸ καθεσθῆναί τινα καὶ προσέσθαι τὸ ἐν χερσίν ὄπλον ὡς μὴ ἐπιτιθέμενον» (1749,42). Τὸ πρᾶγμα ὁμως ποικίλλει προκειμένου περὶ τοῦ «ὄφασσι»· τοῦτο δηλαδὴ εἰσάγει ἢ συγχρόνους ἢ ἀρχαίας παροιμίας ἢ παροιμιώδεις φράσεις. ⁴⁾

¹⁾ Παρ' Ἑλλήνων ζησάντων ἐν Σουδάν καὶ Ἀβυσσηνίᾳ ἦκουσα ὅτι αἱ γυναῖκες τῶν μερῶν ἐκείνων πολλάκις πρὸς ἐκμειλιγμὸν λέοντος ψάλλουσιν ἄσματα, ὑπάρχουσι δὲ τοθναντίον καὶ ἄνδρες, οὔτινες δι' ὑβριστικῶν φράσεων ἐξερεθίζοντες, τὸν προκαλοῦσιν εἰς μονομαχίαν. Ὁ φονεύσας ἐν μονομαχίᾳ λέοντα θεωρεῖται τῶν γενναίων, ἐπιανεργόμενον δὲ τὸν ὑποδέχονται ἄδουσαι παρθένοι, αἵτινες περιβάλλουσι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διὰ στεφάνου κατεσκευασμένου ἐκ δέρματος λέοντος.

²⁾ Ἡ τοιαύτη χρῆσις εὐρηται καὶ παρ' ἄλλοις Βυζαντινοῖς συγγραφεῦσι· παρὰ *Μιχαὴλ Ἀκομνάτῳ* π. χ. (1,228) φέρονται τὰ ἐξῆς· «Κατὰ τοὺς γενναιοτέρους καὶ σοφωτέρους τῶν ἀλιέων, οἱ πρὸς κητῶν ὀπλιζόμενοι θήραν, πρῶτα μὲν τὸν ἡγεμόνα τοῦ κήτους ἐλεῖν προὔργουσι τίθενται, εἰθ' οὕτως καὶ αὐτῷ πλανωμένῳ τῷ κήτει ἐπιτίθενται καὶ ῥαδίως ἀλίσκουσι τοῦ ἡγεμόνος ἐρημωθέν», ἅτινα ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ Αἰλιανοῦ (Περὶ ζῴων ἰδιότητος 2,13).

³⁾ Ἐξήγ. εἰς Διονύσ. τὸν Περιηγ. στίχ. 232 σ. 250, 2.

⁴⁾ Κατὰ τὸν *L. Cohn* (Pauly — Wissowa, Realencycl. τόμ. 6. στήλ. 1460) ὅταν

Ἡ κατὰ τοιοῦτον τρόπον συλλογὴ τῶν λαογραφικῶν πληροφοριῶν ἀληθὲς εἶναι ὅτι παρέχει δυσχερεῖας τινάς, εἶναι ὅμως ἀναγκαῖα διὰ τοὺς θέλοντας πληρέστερα καὶ ἀκριβέστερα νὰ εἴπωσι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄.

ΕἶΝΑΙ ΑΚΡΙΒΕΙΣ Αἱ ΥΠΟ ΤΟΥ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ ΠΑΡΑΔΙΔΟΜΕΝΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΙ ;

Ὁ Εὐστάθιος παρέχων πληροφορίας εἰς διάφορα κεφάλαια τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ἀναφερομένης, εἶναι πολλάκις ἠναγκασμένος οὐ μόνον πραγματικὴν περιγραφὴν νὰ κάμνη, ἰλλὰ καὶ ν' ἀναφέρῃ τὰς δημώδεις λέξεις, ἃς οἱ τότε ἐν τῷ βίῳ μετεχειρίζοντο· τὸ ἀνωτέρω λοιπὸν ὑποβληθὲν ἐρώτημα εἰς δύο τινὰ ἀφορᾶ, εἰς τὴν ἀκρίβειαν α') τῶν λαϊκῶν καὶ λαογραφικῶν ὄρων καὶ β') τῆς περιγραφῆς.

Ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς, ὅστις, ὡς ὁμολογεῖ, ἐμίσει τὸ ἀκράτως βάρβαρον, ¹⁾ ἐπόμενος καὶ τῇ τῶν συγχρόνων συνηθείᾳ, πολλάκις ἐξαλλοιοῖ καὶ ἐξελληνίζει τὰ ὑπ' αὐτοῦ μνημονευόμενα λαϊκὰ στοιχεῖα. ²⁾ Δυστυχῶς τὴν

ὁ Εὐστάθιος λέγει φασί, ἐννοεῖ τὸ ὑπ' ὄψιν τοῦ Ὀμηρικῶν λεξικῶν μετὰ σχολίων. Περὶ τούτου πλείονα ὄρα ἐν τῷ περὶ παροιμιῶν κεφαλαίῳ.

¹⁾ Orusc. 295, 10.

²⁾ Πβ. «τὸ ἰδιωτικῶς λεγόμενον σπαρτζιον, σπαρτίον ὀφείλον λέγεσθαι κατὰ τὴν ἀνάκαθεν χρείαν. Εὐρέθη γὰρ τοῖς λουομένοις ἀντὶ σπόγγων πλέγμα τι ἀπὸ σπάρτων ὡς εἰκὸς» (1604, 15). Τὴν τάσιν ταύτην τοῦ Εὐσταθίου ὑπεδήλωσε καὶ ὁ μαθητὴς καὶ φίλος αὐτοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτος γράψας ὅτι ἐθαυματούργει «πολλοῖς γλώττας βαρβάρους μεταρρυθμίζων ταῖς παρ' ἑαυτοῦ τεχνολογίαις καὶ τοῖς τοῦ Ἀττικίζειν διδάγμασι», ἔτι δ' ὅτι «οὐδ' ἠνείχετο μὴ οὐ κεκοιμυεμένως καὶ γλαφυρῶς φράζειν τὰ καθωμιλημένα καὶ τὰ γλίσχρα πολυτελῶς καὶ τὰ φαῦλα μεγαλοπρεπῶς καὶ σεμνῶς» (Κατήχησις ΙΘ'. Σπ. Λάμπρου, Ν. Ἑλλην. 13, 360, 61). Τῆς τάσεως ταύτης, ἣν μετὰ ταῦτα ἠκολούθησε, πλὴν ἄλλων, καὶ ὁ χρονογράφος Δούκας (100, 16) «ὡς ἔπος χυδαῖον εἰπεῖν ἀφ' ἐμπρὸς τεσσαρακοστῆ καὶ ὀπισθεν Πάσχα», τῆς τάσεως, λέγω, ταύτης ὁπαδὸς ὑπῆρχε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ ὁ Α. Κοραῆς, ὅστις, ὁμιλῶν περὶ παροιμιῶν, ἐσημείωσε καὶ τάδε. «Πρόσθετε ἔτι ὅτι ἐμπορεῖ (ὁ λεξικογράφος) νὰ διορθώσῃ καὶ τὴν φράσιν αὐτῶν, διὰ τοῦ ὁποίου νοῶ ὄχι νὰ τὰς ἐξελληνίσῃ ἢ γελοίως νὰ τὰς μακαρονίσῃ, ἀλλὰ νὰ τὰς καθαρίσῃ, ὅσον συγχωρεῖ ὁ ὀρθὸς λόγος, ἀπὸ τὴν ἀνώμαλόν αὐτῶν χυδαιότητα.» (Ἀκολουθία τῶν αὐτοσχεδίων στοχασμῶν ἐν Ἑλλην. Βιβλιοθ. τόμ. 3. σ. 16') καὶ ἀλλαχοῦ (Ἄτακτα 4, η'.) «Συγχωρεῖται ὁ λαλῶν ἢ γράφων νὰ κανονίξῃ καὶ νὰ καλλωπίξῃ εἰς τὸ εὐσχημότερον τὰς συνειθισμένας λέξεις» καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ (Ἄτακτα 2, 207). 5, 128) «κόρακας κοράκου ὀμματίον δὲν ἐκβάλλει» «ὅστις καῖ εἰς τὸ κουρκοῦτιον φασί τὸ ὄξυνόγαλον». Ἐγράψε δὲ καὶ ὁ Γ. Κρομμύδης, Ἀκολουθία τῆς διατριβῆς σ. 41, 42 «ὄς δὲν θέλει νὰ ζυμώσῃ, καθ' ἡμέραν κοσκινίζει» «νυκτὸς ἐργόχειρον τὸ βλέπ' ἢ μέρα καὶ γελαίει»

ἔξαλλοῖωσιν ταύτην δὲν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν εἰς πολὺ μεγάλην κλίμακα, διότι ἔλλείπουσιν πολλάκις τὰ πρὸς ἐξέλεξιν μέσα, ¹⁾ ἔξ ὧσιν ὅμως σημειοῦμεν κατωτέρω, φαίνεται ἀριδῆλως ἢ τίσις αὕτη τοῦ ἱεράρχου.

«Αἴφνης δέ μοι πατάσσει τις τὴν θύραν καὶ αὐτὸς ἔρωτῶ· τίς ἔσθ' ὁ κόπτων τὴν θύραν; Καὶ μανθάνω τὸν κρούοντα καὶ ὅτι γράμμα μοι ἔχει κομίζων σεβαστὸν» (Opusc. 323, 3), ἔνθα οὐδεὶς βεβαίως θὰ πιστεύσῃ ὅτι ὁ Εὐσταθίος ἢ οἱ σύγχρονοι ἔλεγον πρὸς τοὺς θυροκρουστούοντας τὸ ὅπως κατὰ τὴν Ἀττικὴν γλῶσσαν καὶ τοὺς κανόνας τῶν Ἀττικισιῶν εἰρημένον ²⁾ τίς ἔσθ' ὁ κόπτων τὴν θύραν; Πβ. ἄλλως τε καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως ἀλλαχοῦ (899, 65) εἰρημένον· «Τίς ἔσθ' ὁ κόπτων τὴν θύραν; ταῦτόν δ' εἰπεῖν θυροκρουστῶν».

Ἄλλοτε μέτρα καὶ νομίσματα ἀναφέρων ὁ ἱεράρχης μᾶς παρέχει ὡς δημῶδη ὀνόματα, ἅτινα ἀπὸ πολλοῦ εἶχον παύσει καὶ ἔξ ἀκοῆς νὰ εἶναι εἰς τὸν λαὸν γνωστὰ π.χ. «δοκεῖ δὲ μᾶλλον ὑγιαίνειν τὰ ζῶα ποτοῦ ὀρεγόμενα ὅθεν θέρους οἱ ποιμένες ἄλας αὐτοῖς παραβάλλουσιν, ὧς τινές φασιν, μέδιμον· τοῖς ἑκατόν» (944, 1). Ἄλλὰ μέδιμος κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα πᾶν ἄλλο ἦτο ἢ λαϊκὸν μέτρον ὄνομα. ³⁾ Καὶ πάλιν περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὄντος τοῦ λόγου «Ἄρτιδιον γοῦν περιηγμένον ὡς εἰς κρῖνον, ὅσον ἂν ἀντίχειρ καὶ λιχανὸς διαγράψειεν, τριῶν χαλκῶν στατήρων ἀπεδίδου τῷ ἔλεινῳ πολίτῃ, μόλις ὀβολοῦ ἀξιούμενον» (Opusc. 298, 86), «ὁ ὀβολὸς εἰς ὄξυ λήγων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, κατὰ τοὺς ὀβελούς, καὶ νῦν μικροῦ ὡς εἰς

¹⁾ Μέγιστον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον βοήθημα, πλὴν τῆς ἐν δημοδестέρῃ γλώσσῃ γεγραμμένης Χρονικῆς Δηγήσεως Νικήτα τοῦ Χωνιάτου, ἦν συχνὰ ἐν τῷ ἔργῳ μου χρησιμοποιοῦν, ἠδύναντο νὰ εἶναι τὰ δημῶδη Προδρομεία ποιήματα, νομίζω ὅμως ὅτι ὡς πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν αὐτῶν πρέπει νὰ εἴμεθα πολὺ προσεκτικοί, διότι ταῦτα ἐν πολλοῖς ἀντιπροσωπεύουσιν, οὐχὶ τὴν γλῶσσαν τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, ἀλλὰ τῶν ἐποχῶν καθ' ἃς ἐγράφησαν αἱ παραλλαγαί. Ὅρα *D. Hesselting-H. Pernot*, *Roèmes Prodromiques* σ. 22-24 καὶ *A. Παπαδοπούλου-Κεραμέως*, Εἰς καὶ μόνος Θεόδωρος Πρόδρομος σ. 3, μόνον δ' ὁ *E. Legrand* (Biblioth. Gr. vulg. I σ. XXI καὶ ὁ *Miller*, *Collection de monuments, nouvelle serie n° 7 σ. 3* ἔξ.) οὐχὶ ὀρθῶς νομίζουσιν ὅτι ἔνθα ἔχομεν παραλλαγὴν Προδρομείου τινὸς ποιήματος, αὕτη πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν Πρόδρομον.

²⁾ Κρούσαι τὴν θύραν, ἴσως μὲν που παραβέβιασται ἢ χρησις· ἄμεινον δὲ κόπτειν τὴν θύραν (*Φρυνίχου*, Ἐκλογ. 177 Lobeck). Ὑπὸ τῆς αὐτῆς καὶ ὁ ἡμέτερος ἱεράρχης τάσεως ἀγόμενος καὶ ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς ἔγραψεν· «ἐσφῶει τις τὴν αὐλειον καὶ ἡ θυρωρὸς γνοῦσα ὅστις εἶη τεταραγμένη τῇ μητρὶ κάμοι πρόσσει» *Μιχ. Ψελλοῦ*, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5, 38).

³⁾ Τότε συνειθίζετο τὸ *μόδιον*, τὸ *χοινίκιον* ἢ *συνοίκιον* καὶ τὸ *κοῖλον*. Ὅρα κατωτέρω καὶ τὸ περὶ γεωργικοῦ βίου κεφάλαιον.

ἐπίπεδόν τι κατήνκεται» (421,24). Ἄλλὰ στατήρες καὶ ὄβολοι μόνον εἰς τοὺς ἀσχολοιμένους περὶ τὰ ἀρχαῖα γράμματα καὶ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιολογίαν ἦσαν τότε γνωστοί. 1) Οἱ ὄβολοί, οὓς ἀναφέρει τὸ λόγιον κείμενον τῆς Χρονικῆς Διηγήσεως Νικήτα τοῦ Χωνιάτου²⁾ καὶ ὁ διάλογος Τιμαρίων³⁾ καὶ ἐκ παλαιότερων κειμένων, 4) ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Εὐσταθίου γνωρίζομεν ὅτι ἐλέγοντο *φόλλεις*⁵⁾ καὶ *νοῦμοι*⁶⁾ τὰ ὀνόματα δ' αὐτὰ μετεχειρίζοντο οἱ κατὰ τὸ δημῶδες ἰδίωμα γράφοντες.

Οὐδ' εἶναι ἀνάγκη νὰ μακρολογήσω ὑποδεικνύων ὅτι τὰ ὀνόματα *πιθάκη*, *ἀμφορεὺς* καὶ *λήκνθος*, ἅτινα ἀποδίδει εἰς οἰκιακὰ ἀγγεῖα (Opusc. 150, 58. 304, 47), οὐδόλως ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν τότε δημῶδη ὀνοματολογίαν, πᾶν ἄλλο δὲ ἢ δημῶδη εἶναι ὅσα ἐν τῷ κατωτέρῳ χωρίῳ (1895, 18), ἀναφέρει: «ξέναις φαιμέν γελᾶν παρειαῖς τοὺς γελῶντας ἐκ θυμοῦ ἢ ἀμηχανίας τινὸς ὥσπερ καὶ τοὺς πρὸς βίαν ἐσθίοντας *ἀλλοτρίοις ἐσθίειν γναθμοῖς*». Ἐπ' ἵσης τὸ *κακκάβιον* καὶ *σελλίον*, ἅτινα ἀναφέρει «ὅτι δὲ καὶ σκεῦός ἐστι χαλκοῦν, ὅπερ κοινῶς *κακκάβιον* λέγεται» (1290, 42), «σέλμα γὰρ ἢ καθέδρα, ἐξ οὗ καὶ τὸ *σελλίον* ἔοικε λέγεσθαι» (197, 12). Δημῶδες τότε μᾶλλον *κακκάβιν* καὶ *σελλιν* ἐλέγετο. 7)

1) Καὶ ὁ *I. Τζέτζης* δὲ (*Th. Preger, Johannis Tzetzae Epist.* ἐπιστ. 57) ἔγραψε: «πολλοὶ τοὺς σκόμβρους ἢ τὰ μῆλα δέκα τοῦ *χαλκοῦ* ἐξωνοῦμενοι αὐτοὶ τιμουλοκοῦντες δέκα ἐπῶλουν».

2) *Νικ. Χωνιάτου*, Χρον. Διηγ. 213, 11 τοὺς μῆδ' ὄβολοι εὐποροῦντας.

3) Ἀπάγγειλε οἱ σκόμβροι πόσοι τοῦ ὄβολοῦ; *Ellissen*, *Analekten* 4, 64. Ὁβολοὺς ἀναφέρει βραδύτερον καὶ ὁ *Φραντζῆς*, Χρον. 4, 22.

4) Διακοσίους ὄβολοὺς, οὓς *φόλλεις* καλοῦσι. *Προλοπίον*, Ἀνέκδ. 25, 12. Ὁβολοὶ εἰσιν ἅς καλοῦσι *φόλλεις*, *Σουίδας* ἐν λ.

5) Οἱ δὲ τοιοῦτοι, ὡς εἰκός, ὄβολοι χρόνῳ τοῦ ὕψους ὑποσπῶμενοι καὶ κατὰ μικρὸν ὑποκαταβαίνοντες τοὺς ταπεινοὺς καὶ πετηλώδεις καὶ ὡς ἂν τις ἐρεῖ, ἐπιπέδους ἐποίησαν ὄβολοὺς, τοὺς λεγομένους *φόλλεις* 136, 12. Πβ. καὶ τὸ τοῦ Προδρόμου (*Proèmes* 3, 85)

αὐτὸς πᾶν δέκα κέκτηται λίτρας χρυσοῦ λογάριον

οὐ δὲ οὐδὲ φόλλιν κέκτησαι νὰ δώσῃς τὴν ψυχὴν σου.

6) Κολλυβισταὶ δ' εἰσιν οἱ τὰ λεπτὰ νομίσματα παλοῦντες, ἦτοι τοὺς νοῦμοις *I. Ζωραζᾶ*, *Εἰς τὸν οστ'*. κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ ΣΤ'. οἰκουμ. Συνόδου *Ράλλη-Ποιλή*, Σύνοταγμα 2, 481. Χάρις τοῖς νομοῖς μὲν κατ' Ἰταλοὺς, κατ' Ἀττικοὺς δὲ ὄβολοις. *Μιχαὴλ Ἀκομιν.* 2. 199, 2. Οἶδαμεν ἄνδρας τοὺς μὲν ἴστον ὑφαίνοντας ὀλίγου τιμώμενον καὶ μόγις δι' ἡμέρας ἀποφερομένους κέρδος τοῦ καμάτου νομοῦς εὐαριθμήτους» (Opusc. 223, 17) Ἐπιθι καὶ τὴν παλαιότεραν μαρτυρίαν «ἐξ αὐτοῦ (τοῦ Νουμᾶ) ἔτι καὶ νῦν νομὸν ὀνοεὶ Νουμανόν τὸν ὄβολόν καλεῖσθαι» *I. Αὐδοῦ*, Περὶ μνηῶν 10, 19 (Wünsch).

7) Πβ. τὸ τοῦ *Προδρόμου* (*Proèmes* 3, 292) *κακκάβιν* ἐν δίωτον ὡσεὶ μετρῶν τεσσάρων καὶ τὸ τοῦ *Νικ. Χωνιάτου*, Διηγ. Χρον. 457 Β *κακκάβιν* ἰστάμενον, ὕδωρ γέμον καὶ βράζον. Ἐν τῷ βίῳ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος τῷ ὑπὸ Λεοντίου συγγραφέντι (11, 8 Gelzer) ἀναγινώσκομεν τίθων *σελλιν* καὶ σκάμνα δύο ἐκαθέζετο ἔμπροσθεν τῆς ἐκκλησίας.

Ὁ ἀναγινώσκων τὰ κατωτέρω χωρία «ἀμφιλύκη, ἣν ἡ ἀπεριμέριμνος ἰδιωτεία *λυκόφως* λέγει» (809,42), «τὸ πρὸ τῆς κροκοπέπλου ὑπονύκτερον χρῶμα, ὃ καὶ *λυκόφως* ἢ καθωμιλημένη γλῶσσα καλεῖ» (449,5), τείνει βεβαίως νὰ παραδεχθῆ ὅτι ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐλέγето τότε τὸ *λυκόφως*· καὶ ὁμοίως τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές. *Λυκόφως* εἶναι ἐξηκριβωμένον ὅτι ἐλέγето ἢ ἀμφιλύκη νῦξ αἰῶνας ὅλους πρὸ τοῦ Εὐσταθίου,¹⁾ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ὁμοίως αὐτοῦ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ συγχρόνου Μιχαὴλ Γλυκᾶ,²⁾ ἐκαλεῖτο καὶ *λυκόφωτον*, πιθανώτατα δὲ καὶ *γλυκόφωτον*.³⁾ «Καὶ ἀμπέλοις μὲν ἐκκλησιαστικαῖς ἐπαφίησι ζῶα κατατρώγοντα τὰς μητέρας αὐτοῖς καρποῖς» (Orpusc. 261,18), «Καὶ τάχα φιλοσοφεῖν ἔοικεν ὁ ἐμὸς οὗτος καρπὸς νῦν μὲν ὄσα καὶ φύλλα διδοὺς ἑαυτὸν εἰς τρυφὴν τῇ μητρί». ⁴⁾ Σήμερον τοὺς κορμούς τῆς ἀμπέλου καὶ τῶν ἄλλων δένδρων καλοῦμεν *μάννας*,⁵⁾ κατὰ τινα τῶν φρυτῶν προσωποποιήσιν, εἶμαι δὲ πεπεισμένος ὅτι καὶ τότε τὴν ἀπὸ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων μνημονευομένην ταύτην λέξιν θὰ μετεχειρίζετο ὁ λαός, πλάσμα δὲ τοῦ συγγραφέως, καὶ ἐπομένως ἀνύπαρκτον, εἶναι τὸ μήτηρ.

Τὰ τοιοῦτου εἴδους παραδείγματα δύναται τις εὐχερῶς νὰ πολλαπλασιάσῃ, καὶ ἐκ τῶν σημειωθέντων ὁμοίως ἐγένετο, ἐλπίζω, φανερὸν ὅτι, παρὰ πᾶσαν τὴν ἐν ἄλλοις ἀξιοπιστίαν τοῦ ἀνδρός, πρέπει νὰ εἴμεθα λίαν δύσπιστοι ὡς πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἀκρίβειαν τῶν ὑπ' αὐτοῦ μνημονευομένων δημωδῶν τύπων.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς γλώσσης προκειμένου, τὸ νὰ ἐρωτήσῃ ὁμοίως τις, ἂν τὰ ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου μνημονευόμενα ἔθιμα ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ πραγματικά, εἶναι ὡς ν' ἀμφιβάλλῃ περὶ τοῦ ἀξιόπιστου τοῦ ἀνδρός, ὃν μόνον ἐσφαλμένη ἢ ἀνακριβὴς πληροφορία ἠδύνατο νὰ παραπλανήσῃ. Ὁ ἀνὴρ εἶναι ἄλλως τε τόσον εὐκρινής, ὥστε πολλάκις ὁμολογεῖ ὅτι ἀγνοεῖ βίους τινάς, ὅτι δὲ περὶ αὐτῶν σημειοῖ, ἀπλῶς παρ' ἄλλων ἤκουσεν.

¹⁾ Ἀμφιλύκη νύξ, ὃ ἡμεῖς *λυκόφως* λέγομεν. Λυκοειδέος ἀοῦς· τοῦ *λυκόφωτος* Ἡσύχ.

²⁾ Ἐν Βρετανίᾳ τῇ γῆσφ τὸ σκότος τῆς νυκτὸς εἶναι τοιοῦτο, ὅποῖόν ἐστι τὸ παρ' ἡμῖν λεγόμενον *λυκόφωτον*. *Μ. Γλυκᾶ*, Εἰς τὰς ἀπορίας τῆς θείας γραφῆς κ. ΙΓ'. σ. 164,16 (ἐκδ. Εὐστρατιάδου) καὶ ἐν Βίβλῳ Χρονικῇ 61,21· σκότος οὐ πάνυ βαθύ, τοιοῦτον δὲ εἶπειν, ὅποῖόν ἐστι τὸ παρ' ἡμῖν λεγόμενον *λυκόφωτον*. Ἐν τῷ ὑπὸ *G. Goetz* ἐκδοθέντι *Corpus glossariorum Latinorum* III 244,14 μνημονεύεται, κατ' ἐναλλαγὴν γένους, ὃ *λυκόφωτος*.

³⁾ *Λυκόφως*· λέξις δὲ αὕτη γνωστὴ τοῖς παλαιοῖς, οἳ καὶ ἔγραψαν ὅτι *λυκόφως* ὃ πρὸ τῆς ἀνατολῆς χρόνος, εἰ καὶ ἡ χυδαία λογιότης *γλυκόφως* αὐτὸ λαλεῖ (689,22). Καὶ νῦν ἐν Κερασσοῦντι *γλυκοφωτάζει* σημαίνει ἀρχεται τὸ λυκαυγές. Περὶ τοῦ *γλυκόφωτος* ἐπιθὴ τὸ περὶ μετεωρολογικῶν κεφάλαιον.

⁴⁾ Ὅρα καὶ τὸ περὶ γεωργικῶν βίου κεφάλαιον.

⁵⁾ Ὅθω καὶ ἐν τῷ γεωπονικῷ Ἀγαπίου Λάνδου τοῦ Κρητὸς σ. 33.44.

Ὅμιλῶν π.χ. διὰ τὰ ναυτικὰ πρότονα λέγει· «πρότονα δὲ κατὰ τινας μὲν σχοινία, δι' ὧν τὰ ἱστία πῆ μὲν ἀνέλκονται, πῆ δὲ χαλῶνται, μάλιστα δὲ κυνδέοντα τὸ κέρας πρὸς τὸν ἱστόν, ὡς φασιν οἱ εἰδότες» (130,44), περὶ ἀστραπῆς δὲ ὄντος τοῦ λόγου, παρατηρεῖ· «καὶ ὅτι ὠφελεῖ πολλάκις μυρία τοὺς ὀδοιπόρους καὶ ὅσοι δὲ ναυτίλλονται καὶ σωτηρία αὐτοῖς γίνεται ἴσασι οἱ πεπειραμένοι» (*Migne PG.* 136,600D.) Διὰ τὰ γεωργικὰ ὀμιλῶν κάμνει τὰς ἐξῆς παρατηρήσεις· «τυκάνη, ἣ φασὶ ἀλοῶσι» (967,19). «Φασὶ γὰρ οἱ ἔμπειροι ὡς τῇ πρώτῃ τῆς γῆς ἐργασία βοῶν δεῖ σχολαιτέρων ὡς καὶ γεναιότερων» (810,60). Τὰ κατὰ τὴν ἀλιεῖαν, τὸν ποιμενικὸν βίον καὶ τὰ λατρικὰ ἐπ' ἴσης ὁμολογεῖ ὅτι δὲν γνωρίζει ἐξ ἰδίας πείρας, ὡς ἐκ τῶν κατωτέρω παραδειγμάτων φαίνεται. «Λέγεται ὡς εἴ τις ταῖς θαλάμαις αὐτοῦ (ὀκτάποδος) ἄλας σπείρη, εὐθέως ἔξεισι» (1541,36). «Φασὶ δὲ φυσικὸν βοήθημα εἶναι ἀνθρώποις πρὸς ἐκμείλιξιν κυνῶν τὸ καθεσθιῆναί τινα καὶ προσέσθαι τὸ ἐν χερσὶν ὄπλον ὡς μὴ ἐπιτιθέμενον» (1749,43). «Δοκεῖ δὲ μᾶλλον ὑγιαίνειν τὰ ζῶα ποτοῦ ὀρεγόμενα· ὄθεν θέρους οἱ ποιμένες ἄλας αὐτοῖς παραβάλλουσιν ὡς τινὲς φασιν μέδιμον τοῖς ἑκατόν» (944,1). «Φασὶ δὲ αὐτὸ (τὸ κρόμμυον) ἀρμόζειν πρὸς τὰ μὴ καλὰ ἔθδατα ὡς ἀλεξιφάρμακον» (872,36). Ἄλλὰ καὶ τὰ ὑφαντουργικὰ ἀγνοεῖ· προσπαθῶν π.χ. νὰ ὀρίσῃ τί εἶναι κανῶν παρατηρεῖ «σαφὲς γὰρ τι οὐκ ἔχομεν γινῶναι»¹⁾ (1328,43).

Πᾶν λοιπὸν ἔθιμον ἀναφερόμενον ὡς σύγχρονον ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου δέον νὰ τὸ δεχθῶμεν ὡς τοιοῦτον· ἀμφιβολία ἐπιτρέπεται μόνον ὅπου ἐξ ἄλλων πηγῶν δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν τὸ ἐναντίον, τοῦθ' ὅπερ ἐγὼ δὲν ἠδυνήθην μέχρι τοῦδε ν' ἀποδείξω, καίτοι προσεπάθησα αὐστηρὰν κριτικὴν ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιον τοῦτο νὰ ἐφαρμόσω. Μόνον ἅπαξ περὶ συγχρόνων ὀμιλῶν ἔθιμων ὁ Εὐστάθιος ἐξηκρίβωσα ὅτι παρενεῖρε καὶ τινα, ἅτινα οὐδαμῶς ἐπὶ τῶν χρόνων του ἦσαν εὐχρηστα. Ὅμιλῶν δηλαδὴ πρὸς μοναχὸν συνιστᾷ πρὸς αὐτὸν νὰ συμπεριφέρεται ὡς ἀνὴρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως, ἵνα μὴ διὰ τοῦ τρόπου του κάμῃ τοὺς παῖδας τῆς ὁδοῦ νὰ τῷ φωνάζωσι «παπαῆς, ἀπάπας, προσεπιθήσουσι δὲ καὶ τὸ ἀνάβα, ἀνάβα καὶ που καὶ εἰς θυμὸν σε προσερεθίσωσιν ὡς καὶ τὴν ἄρκτον ἐπικαλέσασθαι κατ' αὐτῶν» (*Opusc.* 41,70).

Ταῦτα ἐλήφθησαν ἐκ τῆς Π.Δ.,²⁾ εἶναι δὲ μᾶλλον παίγνια τοῦ ἱερά-

¹⁾ Ὅρα καὶ *H. Blümner*, *Technologie und Terminologie* I. 140,3.

²⁾ Βασιλειῶν Τετάρτη 2,23,24. Καὶ ἀνέβη [ὁ Ἑλισσιεῖ] ἐκείθεν εἰς Βαιθὴλ καὶ ἀναβαίνοντος αὐτοῦ ἐν τῇ ὁδῷ παιδάρια μικρὰ ἐξῆλθον ἐκ τῆς πόλεως καὶ κατέπειζον αὐτοῦ καὶ εἶπον αὐτῷ ἀνάβαινε, φαλακρὲ, ἀνάβαινε. Καὶ ἐξένευσεν ὀπίσω αὐτῶν καὶ

χου ἢ ἀπήχησις δημωδῶν τότε ἐθίμων, καίτοι ἢ διὰ τῆς ἄρκτου ἀπειλῆ τῶν μικρῶν δὲν φαίνεται ἄλλοτρία τοῦ ΙΒ'. αἰῶνος. ¹⁾ Ὁμοίως πλάσμα τοῦ ἱεράρχου «ὁ αὐτὸς ἄρι παλαιᾷ μυθικῇ ζύμη ἐφουράσατο» εἶναι καὶ ἡ ἐν σελ. 319,52 ἕξ ἀναφερομένη παράδοσις, καθ' ἣν οἱ προσκυνοῦντες υποκλίνονται, ἵνα δεῖξωσιν, ἂν ὄντως τὸ σῶμά των εἶναι πεπληρωμένον τῆς ὑπὸ τοῦ Προμηθέως ἐντεθείσης ἀμβροσίας. ²⁾

Τὰς ὀλίγας ταύτας γραμμὰς ἐπιθυμῶ νὰ κλείσω μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι παρ' Εὐσταθίῳ παρατηρεῖται ποιά τις ἀοριστία ὡς πρὸς τὴν δήλωσιν τῆς ἐκτάσεως ἐθίμου τινός. Οὕτω π.χ., ἐν ᾧ βεβαιοῖ ὅτι τὸ πρὸς χαιρετισμὸν ἀπεσθαι τῆς δεξιᾶς χειρὸς «ἐπεχωρίαζε πολλοῖς τῶν ἐθνῶν» (1398,42), ἀφ' ἐτέρου πληροφορεῖ ὅτι καὶ οἱ μοναχοὶ πρὸς ἀσπασμὸν ἐχρῶντο «τῆ τῶν χειρῶν ἐμβολῆ» (Opusc. 73,61), αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος ἠσπάζετο τοὺς φίλους «δεξιὰν ἐμβάλλον δεξιαῖς καὶ προσεφελκόμενος» (Opusc. 118,83). Ἐν γένει, ὅταν ὁ συγγραφεὺς βεβαιοῖ ὅτι ἔθιμόν τι ἢ δημῶδης τις λέξις ἐσφάζετο ἐπὶ τῶν χρόνων του εἴς τι μέρος, δὲν πρέπει νὰ ὑπονοήσωμεν ὅτι μόνον εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο ἐπεχωρίαζεν. Αὐτὸς παρὰ μαθητοῦ ἢ ἄλλου μαθὼν ἠδύνατο διὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο νὰ τὰ πιστοποιήσῃ, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ ἄλλαχού ὑπαρξίς αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

ΑΝΑΓΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΕΞΕΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Ἡ ἀνάγκη κριτικῆς ἐξετάσεως κειμένου τινός, περὶ λαογραφικῶν προκειμένου πραγμάτων, βεβαίως δὲν εἶναι τοσοῦτον ἰσχυρά, ὅ λαογραφῶν ὅμως πρέπει καὶ τοῦτο νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἐνίοτε καὶ τῆς κριτικῆς πρέπει νὰ κάμνῃ χρῆσιν ἐν τῇ ἐργασίᾳ του, ἂν μὴ θέλῃ ἀνακρίβειαι νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς τὸ ἔργον του.

εἶδεν αὐτὰ καὶ κατηράσατο αὐτοῖς ἐν ὀνόματι Κυρίου· καὶ ἰδοὺ ἐξηλθον δύο ἄρκτοι ἐκ τοῦ δρυμοῦ καὶ ἀνέρρηξαν ἀπ' αὐτῶν τεσσαράκοντα καὶ δύο παῖδας. Ὅρα καὶ Θ. Προδρόμου, Τετράστιχα εἰς τὰ παιδάρια τὰ διὰ τὸ ἐνυβρίσαι τῇ φαλάκρᾳ τοῦ Ἑλισαίου βρωθέντα ἄρκτοις. *Migne PG. 133,1173.*

¹⁾ Πβ. καὶ τὸ παρὰ Θ. Προδρόμῳ (*S. Papadimitriou, Theodoros Prodromos* σ. 126) «τὸν ἐν γέρονσι παῖδα ταῖς ἄρκτοις δίδου».

²⁾ Ὁ Εὐστάθιος, ἀστεϊζόμενος, ἐπλάττε αἰνίγματα, παροιμίας καὶ σκώματα, ἀρχαίας φράσεις παρωδῶν. Περὶ τούτων ὅρα τὰ σχετικὰ κεφάλαια.

Ολίγα τινὰ παραδείγματα ἔστωσαν εἰς πίστωσιν τούτου.

Εἰς τὰ *Opuscula* (310,94) ἐξεδόθη «... τοιούτῳ κλύδωνι ἐφορούμεθα, ἕως τῆς φίλης ἐγενόμεθα γῆς καὶ τῆς συντροφου ἀγορᾶς καὶ τῶν *καπνορο[ῶν]* οἰκιῶν καὶ τοῦ συνήθους πηλοῦ». Ἀνάγνωθι ἐνταῦθα *καπνορόφων* καὶ τότε ἔχεις τὸ πρὸς τὸ πρᾶγμα ἀνταποκρινόμενον, παραβάλλον ἅμα ὅσα κατωτέρω (311,3) ὁ ἴδιος Εὐστάθιος πρὸς τὸ αὐτὸ πρόσωπον λέγει· Οἷμοι τοίνυν τῆς σῆς αἰθρίας, τῆς ἀκάπνου ἐστίας, τῶν καθαρῶν ἀέρων.»

Ἐν τοῖς μικροτέροις ὁμοίως ἔργοις τοῦ ἱεράρχου (233,37), ἐξεδόθη· «λογίζονται γὰρ οἱ μοναχοὶ εἰς γνώσεως τύπον τὴν τε ἐν χρῶ κουρὰν καὶ τὴν τῶν κατὰ κόσμον ἀμφίων *ὑπόδυσιν*». Ἄν δεχθῶμεν τὴν λ. *ὑπόδυσιν*, τότε παριστῶμεν τοὺς μοναχοὺς φοροῦντας ἐξωτερικὰ ἐνδύματα κατὰ κόσμον, ἐν ᾧ εἶναι γνωστὸν ὅτι οὗτοι εἶχον διίφορα τῶν λαϊκῶν ἐξωτερικὰ φορέματα. ¹⁾

Ἀνάγνωθι λοιπὸν ἀπόδυσιν, ὑπὲρ οὗ καὶ τὸ ἐξῆς σαφὲς τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως χωρίον συνηγορεῖ· «Ἐκδύονται μὲν γὰρ (οἱ μοναχοὶ) τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον τὴν ἀρχὴν, οἷς ἀποδύονται τὰ κατὰ κόσμον ἄμφια» (*Opusc.* 232, 19).

Ὁ Εὐστάθιος πάλιν ἐν τοῖς μικροτέροις ἔργοις του λόγον ποιεῖται περὶ μοναχοῦ τινος προσποιουμένου τὸν εὐσεβῆ καὶ κλοιὸν ἀμφιμάσχαλον πρὸς αὐτοτιμωρίαν περιβαλλομένου, εἰς ὃν ἐνεπιστεύθησαν πρὸς φυλακὴν πράγματα ξενικά, ἀλλὰ τότε «ὁ μὲν σίδηρος κατὰ γῆς ἔκειτο, τὰ δὲ ἀλλότρια φόρτος τοῖς ἀσκητικοῖς ὅμοις ἐπέκειτο εἰς *καπήλου* τινός, οἷμαι, τὸ ἄχθος ἀποφορτισμένοις, ὑποφωνοῦντος τοῖς οὕτω κοπιῶσι καὶ πεφορτισμένοις ἔρχεσθαι καὶ ἀναπαύεσθαι παρ' αὐτῷ» (*Opusc.* 187,16). Ἐνταῦθα ὁ ἐκδότης παρατηρεῖ· *καπήλου* sic aperte Ms. praestat *καμήλου*. Αἴροντες ὁμῶς τὸ *καπήλου*, ὅπερ ἄλλως τε ἀπαιτεῖ ἐνταῦθα καὶ ἡ ἔννοια, αἴρομεν καὶ σπουδαιοτάτην λαογραφικὴν πληροφορίαν, ὅτι ὑπῆρχον τότε παλιγκάπηλοι παλαιῶν καὶ μεταχειρισμένων ἀντικειμένων, ὧν μίαν τάξιν, τοὺς ἀπορροχουσινάκτας, ἀναφέρει Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος. ²⁾ Εἰς τὴν αὐτὴν τέλος κατηγορίαν πρέπει νὰ καταλεχθῆ καὶ ἡ ὑφ' ἡμῶν προτεινομένη διόρθωσις τοῦ ἄθραυστα εἰς εὐθραυστα ἐν τῷ ἐπομένῳ χωρίῳ «Ἐρμιππος δὲ καὶ ἀμύγδαλα σιγαλόεντα λέγει τὰ ἄθραυστα (γρ. εὐθραυστα) ὁποῖα τὰ

¹⁾ Περὶ τοῦ ζητήματος ὄρα Γ. Σωτηρίου, Περὶ τῆς ἐξωτερικῆς περιβολῆς τῶν κληρικῶν, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τόμ. 3. σ. 458,459. Ἐπιθι καὶ ὅσα περὶ τοῦ ζητήματος λέγει ὁ Φ. Κουκουλέ, κριτῶν τὸ ἀνωτέρω ἔργον ἐν Λαογραφ. τόμ. 8 σ. 251, 252.

²⁾ *Hesseling* — *Pernot*, *Roèmes Prodromiques* III. 400 K. K.

λεγόμενα θάσια», ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ἀκόμη θάσια τὰ εὐθραυστα ἀμύγδαλα καλοῦμεν» ¹⁾ (1280,49).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

ΕΜΕΛΕΤΗΘΗ Ο ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΑΠΟ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ;

Μὲ τὸν Εὐσταθίον πολλοὶ μέχρι τοῦδε ἠσχολήθησαν, κατ' ἔξοχὴν δὲ ὁ ὁ Th. Tafel, οὗ αἱ σχετικαὶ ἔρευναι εἶναι πολύτιμοι· πᾶσαι ὁμῶς τῶν λογίων αἱ ἐργασίαι ἐρευνᾶσαι γραμματικά, κριτικά, θεολογικά ἢ ἱστορικά θέματα, ἀντιπαρέρχονται τὸ παρ' Εὐσταθίῳ λαογραφικὸν στοιχεῖον, ὅπερ οὐδείς μέχρι τοῦδε ἀπὸ γενικωτέρας ἀπόψεως καὶ συνολικῶς ἐξήτασεν.

Ἄν λοιπὸν ἐξαιρέσῃ τις τὰς δύο περὶ τῶν παρ' Εὐσταθίῳ παροιμιῶν γραφείσας μονογραφίας τοῦ Aug. Hotoy ²⁾ καὶ Ed. Kurtz, ³⁾ μένει ἡ παροῦσα ἐργασία ὡς ἡ πρώτη γενικὴ μελέτη περὶ τοῦ Εὐσταθίου ὡς πηγῆς λαογραφικῶν πληροφοριῶν.

¹⁾ Πβ. καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Εὐσταθίου ἀλλαχοῦ (728,41) λεχθέν· «ἀμύγδαλα σιγαλόεντα τὰ λεπτόφλοια καὶ μὴ θορυβοῦντα ἐν τῷ θραύεσθαι». Τὰ θάσια λέγοντα νῦν ἐν Κύπρῳ ἀφρούγια, παρὰ τὸ ἀφρός.

²⁾ Aug. Hotoy, De Eustathii proverbiis ἐν Jahrb. f. klass. Phil. Suppl. Bd. 16 (1888) 251-313.

³⁾ Ed. Kurtz, Die Sprichwörter bei Eustathios von Thessalonike ἐν Philologus Suppl. Bd. 6. 307-321.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Ο ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΗΜΩΝ ΒΙΟΣ ΕΝ ΣΧΕΣΕΙ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΣΗΜΕΡΙΝΟΝ

Ὁ μελετῶν τὸν ἰδιωτικὸν βίον τῶν Βυζαντινῶν, μάλιστα ἀπὸ τοῦ Ε΄ αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, καὶ συγκρίνων αὐτὸν πρὸς τὸν ἀρχαῖον καὶ νεώτερον Ἑλληνικόν, παρατηρεῖ ὅτι, ἐν ᾧ οὗτος κεῖται μεταξὺ ἀμφοτέρων καὶ κατὰ λογικὴν συνέπειαν ἕξ ἴσου ἔπρεπε νὰ σχετίζεται πρὸς αὐτούς, ἐν τούτοις πρὸς μὲν τὸν ἀρχαῖον ἀσθενέστερον συνδέεται, πρὸς δὲ τὸν νεώτερον αὐτὸ τοῦτο ἐν πλείστοις συμπίπτει. ¹⁾ Τὸ φαινόμενον δύναται μόνον νὰ ἐρμηνευθῆ, ἂν ὑποληφθῆ ὅτι μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐπῆλθον γεγονότα, ἅτινα παρήγαγον ἀπότομα χάσματα ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ βίου.

Ἄλλὰ ποῖα εἶναι ταῦτα;

Γνωστὸν εἶναι πόσῃ ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸν βίον ἐνὸς λαοῦ ἔχει ἡ θρησκεία αὐτοῦ καὶ πόσας μεταβολὰς συνεπάγεται ἡ ἀποδοχὴ μιᾶς νέας θρησκείας.

Ἄφ' ἧς ἐποχῆς οἱ Ἕλληνες ἐνεστερνίσθησαν τὸν Χριστιανισμόν, ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἤρχισαν ἐν ὠρισμένοις σημείοις ν' ἀποξενῶνται πρὸς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν κόσμον, πρὸς ὃν καὶ πολεμίως πολλάκις διετέθησαν.

Ἡ ὡς πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις διαφορὰ ἐπέφερε, κατὰ φυσικὴν συνέπειαν, καὶ τῶν κοινωνικῶν ὄρων σπουδαίαν μεταβολήν, ἧς ἐπακολούθημα ἦτο καὶ ἡ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου μεταρρυθμίσεις καὶ ὁ πρὸς ἄλλας διευθύνσεις προσανατολισμός. Οὐκ ὀλίγον ἀφ' ἐτέρου πρὸς μεταρρυθμίσειν τοῦ βίου συνετέλεσε καὶ ἡ Ρωμαϊκὴ ἀρχή, ἣτις ἐπὶ αἰῶνας τὰ τῆς Ἀνατολῆς πράγματα ρυθμίσασα φυσικὸν ἦτο ὄχι μόνον ἀπὸ πολιτι-

¹⁾ Καὶ ὁ Κ. Krumbacher περὶ τῆς σχέσεως τῶν μεσαιωνικῶν παροιμιῶν πρὸς τὰς σημερινὰς ὁμιλῶν εἶπε: Die christlichen Byzantiner mit den Neugriechen unvergleichlich enger verbunden sind als mit ihren heidnischen Vorfahren K. Krumbacher, Mittelgriechische Sprichwörter σ. 14.

κῆς καὶ διοικητικῆς ἀπόψεως νὰ ἐπιδράσῃ, ἀλλὰ καὶ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως καὶ ἐπὶ τὸν βίον τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ κυριώτεροι λόγοι τῆς διαφορᾶς τοῦ Βυζαντινοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ. ¹⁾

Ἄλλ' ἤρχισεν ἄρα γε ἡ ἀπόκλισις αὕτη ἢ καταλήξασα εἰς τὸν Νεοελληνικὸν βίον μόνον ἀπὸ τῆς Ρωμαιοκρατίας καὶ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις καὶ μόνον ἐξ αἰτίας αὐτῆς;

Φαινόμενά τινα νομίζω ὅτι δύνανται νὰ μᾶς βοηθήσωσιν ὅπως ἐν ἔτι παλαιότερᾳ ἐποχῇ ἀναζητήσωμεν τὰς ἀρχὰς τοῦ Νεοελληνικοῦ βίου. Τὰ ἐκ πατύρων δῆλα δὴ μαρτύρια μᾶς παρουσιάζουσι πολὺ πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Χριστοῦ εἰκόνα γλώσσης, ἣτις ἐν πολλοῖς ταυτίζεται πρὸς τὴν σημερινήν, σκηνὰς δὲ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, αἵτινες ὁμοίως πολλαχῶς ὑπομιμνήσκουσι τὰς σημερινάς, ²⁾ καίτοι ἡ ὁμοιότης δὲν ἐκτείνεται εἰς μεγάλην κλίμακα, ἕνεκα τοῦ ὄρισμένου κύκλου τῶν σχέσεων, εἰς ἃς ἀναφέρονται τὰ ἔγγραφα καὶ τοῦ μὴ Ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος τῆς πλειονότητος τῶν Αἰγυπτίων χωρικῶν.

Ἡ ἐξάπλωσις κατόπιν τῆς Κοινῆς ἀνὰ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, ἡ ἀπώλεια τῆς προσφθίας, αἱ συχναὶ διαμαρτυρίαι τῶν Ἀτικιστῶν κατὰ τύπων οὗς θεωροῦσιν οὐχὶ δοκίμους, πάντα ταῦτα ὑπεμφαίνουσιν ἐπικράτησιν γλώσσης κοινοτέρας καὶ λαϊκωτέρας· ἐπειδὴ δὲ ἡ γλῶσσα εἶναι οὐχὶ νεκρὸν τι, ἀλλ' ἀναπαριστᾷ ὅ,τι ὁ ἄνθρωπος σκέπτεται καὶ πράττει, διὰ τοῦτο εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν χρονικὴν περιόδον ἐπῆλθε καὶ τοῦ βίου μεταβολὴ ἐπὶ τὸ νεωτερικώτερον.

Ὁ Νεοελληνικὸς λοιπὸν βίος θεωρητέος ὡς τὸ τέρμα μιᾶς ἐξελιξέως, ἣς ἡ ἀρχὴ δέον ν' ἀναζητηθῇ ἐν τῇ Ἑλληνιστικῇ περιόδῳ. ³⁾

¹⁾ Ἐν μέρει, καὶ διὰ μεταγενεστέρους μάλιστα αἰῶνας, ἐπίδρασιν ἔσχε καὶ ὁ βίος τῶν μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου ἀναμιχθέντων ξένων φύλων.

²⁾ Ὅρα Φ. Κουκουλέ, Ἑλληνικοὶ πάπυροι, ἐν τῇ Μελέτῃ τοῦ 1912 σ. 129—141.

³⁾ Ἐπιθὶ καὶ Φ. Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Ἑλληνικὴν λαογραφίαν ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 26 σ. 137—150. Πβ. καὶ ὅσα ἔγραψεν ὁ *K. Krumbacher* ἐν *MGSt.* 4—5. Ὁ *B. Schmidt*, *Neugriechische Volkskunde* ἐν *Jahrbücher für das klassische Altertum* 14. 643 ἔξ., ἀντικροῦσιν τὸν *K. Dieterich* δισχυρισθέντα ἐν *Neue Jahrbücher* 17 (1906) σ. 81 ἔξ., ὅτι ἡ Νεοελληνικὴ λαϊκὴ παράδοσις δὲν ὑπερβαίνει χρονικῶς τὴν Ἑλληνιστικὴν περιόδον, δισχυρίσθη καὶ διὰ σειρᾶς ἐπιτυχῶν παραδειγμάτων ἀπέδειξεν ὅτι, ὡς παρ' ἡμῖν λέξεις ἀρχαιόταται διεσώθησαν, οὕτω παρέμειναν καὶ ἀρχαιότατα ἔθιμα. Δὲν πρόκειται ὅμως περὶ τούτου ἐνταῦθα· ἡμεῖς ἀπλῶς ὀρίζομεν τίς εἶναι ὁ χρόνος, ἀφ' οὗ ἀρχίζει γενικῶς ὁ βίος ν' ἀποκλίνει πρὸς τὸν Νεοελληνικόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΓΝΩΣΙΝ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤ. ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ
ΚΑΙ ΔΗ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΒ' ΑΙΩΝΑ

Δειχθέντος ὅτι τὰ δύο ἄκρα μεταξὺ τῶν ὁποίων κινεῖται ὁ Βυζαντινὸς βίος εἶναι ἡ Ἑλληνιστικὴ περίοδος ἀπ' ἐνὸς καὶ ἡ παροῦσα ἐποχὴ ἀπ' ἑτέρου, φυσικὸν εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰς παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς συγγραφεῦσι λαογραφικὰς πληροφορίας δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν καὶ καλύτερον νὰ κατανοήσωμεν διττὰ βοηθήματα χρησιμοποιοῦντες, πρῶτον τοὺς ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρεωτικῆς ἐποχῆς καὶ ἐντεῦθεν συγγραφεῖς καὶ τὰ μνημεῖα καὶ δεύτερον τὸν Νεοελληνικὸν βίον.

Ἡ ἔξ ἀρχαίων συγγραφέων καὶ παπύρων βοήθεια εἶναι βεβαίως σπουδαία, περιορισμένη ὅμως· δι' αὐτὸ εἶμαι πεπεισμένος ὅτι διὰ συγγραφεῖς ἀνήκοντας οὐ μόνον εἰς τὸν ΙΒ' αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Θ', Η' καὶ Ζ'. ἀκόμη ὥς κύριον τοῦ λαογραφοῦντος βοήθημα θὰ παραμῆνῃ ἡ μελέτη καὶ γνώσις τοῦ Νεοελληνικοῦ βίου, τοῦ ἀγράφου τούτου βιβλίου, ἐν ᾧ ἔχουσιν ἀποθησαυρισθῆ μαρτυρίαι σπουδαιόταται.

Δὲν ὑπάρχει ὄντως γωνία Ἑλληνικῆς γῆς ἢ τοπικὸν ἰδίωμα, ὅπερ νὰ μὴ παρέχῃ πολύτιμον συμβολὴν εἰς γνώσιν τοῦ Βυζαντινοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, ὡς ἐν πολλοῖς σημείοις καὶ τοῦ παρόντος ἔργου θὰ δειχθῆ. Ὑπάρχουσι μάλιστα καὶ μέρη, ἅτινα εἶναι ἀνάγκη ἰδιαιτέρας νὰ τυγχάνωσι προσοχῆς ἐκ μέρους τῶν περὶ τὴν Βυζαντινὴν λαογραφίαν ἀσχολουμένων, περὶ ὧν ἄς μοὶ ἐπιτραπῆ νὰ σημειώσω τὰ ἑξῆς.

Τὸ πρῶτον τῶν τοιούτων μερῶν εἶναι ὁ Πόντος. Οὗτος περιοριζόμενος ἀπὸ ξηρᾶς ὑπὸ σειρᾶς ὁρέων προφυλαττόντων ἀπὸ τοὺς στρατοὺς τῶν κατακτητῶν, αὐτάρκης ὢν καὶ μακρὰν τοῦ κέντρου εὐθισκόμενος, ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως δὲ τοῦ βασιλείου τῆς Τραπεζοῦντος σχῶν ἰδίου Βυζαντινοῦς ἡγεμόνας, κατῳρθωσεν, ἔνεκα τῆς συντηρητικότητος τῶν κατοίκων του ¹⁾ καὶ τῆς θρησκευτικῆς διαφορᾶς πρὸς τοὺς περιόικους ἄλλοφύλους νὰ συγκεντρωθῆ εἰς ἑαυτὸν καὶ νὰ συγκρατήσῃ καὶ διαφυλάξῃ μέχρι σήμερον αὐτοῦσιον ἐν πολλοῖς τὸν Βυζαντινὸν κόσμον. ²⁾ Ὁ γνωρίζων τὴν σημερινήν

¹⁾ Οἱ Ποντικοὶ εἶναι λίαν συντηρητικοί, μόνον δ' ἐπ' ἐσχάτων, καὶ δὴ κατὰ τὰ παράλια μέρη, παρειρηεῖτο τάσις τις πρὸς ἀφομοίωσιν ξένων ἐθίμων, ἔνεκα τῆς πυκνωθείσης συγκοινωνίας μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς τὰ ἐνδότερα ὁ βίος ἐξακολουθεῖ νὰ παραμῆνῃ ἀμετάβλητος.

²⁾ Π. Τριανταφυλλίδου, Οἱ ἰνδιάνες σ. δι' Heyd, Histoire du commerce du Levant 2, 22.

Ποντικὴν διάλεκτον καὶ ἀναγινώσκων εἶτα τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς καὶ μάλιστα τοὺς λαϊκωτέρους, εὕρισκει τοσαύτην μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἐκείνης ὁμοίότητα, ὥστε, ἀπορῶν, διερωτᾶται μὴ οὗτοι ἔζησαν καὶ ἔγραψαν ἐν Πόντῳ. ¹⁾ Τούτου ἕνεκα ὁ Πόντος πρέπει νὰ ἐξαίρεται ὡς χώρα, ἐν ᾗ ἡ Βυζαντινὴ γλῶσσα καὶ ὁ Βυζαντινὸς βίος ἐν πλείστοις ἀμετάβλητα διετηρήθησαν. ²⁾

Ἐπιπλέον δ' ὁ ἐρευνητὴς ὁμοῦ μετὰ τοῦ Πόντου νὰ συνεξετάσῃ τὰ ἦθη, ἔθιμα καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν κατοίκων τῆς Καππαδοκίας, περὶ ὧν οὐχὶ ἀρκούντα, δυστυχῶς, γνωρίζομεν, ἄτινα ὅμως, παρὰ πᾶσαν τὴν Τουρκικὴν καὶ Ἀρμενικὴν ἐπ' αὐτὰ ἐπίδρασιν, πλεῖστα ἔχνη τοῦ Βυζαντινοῦ βίου ἀκόμη διασώζουσι. ³⁾

¹⁾ Ὁ τὸ πρῶτον ἐξετάζων τὰ Προδρομια ποιήματα, σχηματίζει τὴν γνώμην ὅτι ὁ ταῦτα γράψας κατήγετο ἐκ Πόντου· τοσαύτη εἶναι ἡ ὁμοιότης τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς περιγραφομένων ἐθίμων πρὸς τὰ Ποντικά, ἀρκιότερον ὅμως ἐρευνῶν τὸ πρᾶγμα βλέπει ὅτι ἡ ὁμοιότης δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τοῦ ὅτι ἐν Πόντῳ ἐσώθη μέγα τμήμα τῆς Βυζαντινῆς γλώσσης καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ βίου, ὧν εἰκόνα τὰ προειρημένα μᾶς παρέχουσι ποιήματα.

²⁾ Ἀπόδειξιν τούτου θὰ εὕρῃ ὁ ἀναγνώστης πολλαχοῦ τοῦ παρόντος ἔργου. Ὅρα καὶ ὅσα ἔγραψεν ὁ *K. Dieterich* ἐν *KZ.* 39,86. ἐξ.

³⁾ Περὶ τοῦ Πόντου ἔχουσι γραφῆ ἀρκετὰ πραγματεῖαι, αἱ πλεῖστοι ὅμως, κυρίως εἰπεῖν, εἶναι γλωσσικαί. Περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Ποντικῶν οὐδεμία, δυστυχῶς, εἰδικὴ μονογραφία ἔχει γραφῆ· λαογραφικὰς μόνον πληροφορίας σποράδην δύναται τις νὰ εὕρῃ εἰς τοὺς φυλάδας τοῦ *Π. Τριανταφυλλίδου* καὶ ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ ἰδίου Ἑν Πόντῳ Ἑλληνικὴ φυλὴ ἦτοι τὰ Ποντικά, ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι «Ἀστὴρ τοῦ Πόντου», περὶ δὲ τῶν κατοίκων τῆς Χαλδίας τινὰ δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ *Π. Μελαγοφροῦδου* ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑθνικῆ δράσει (φύλλ. 175 ἐξ.) ὡς καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἑν Πόντῳ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἦτοι ἄσματα, παροιμίαι, αἰνίγματα πρὸς δὲ καὶ ἔθιμα τοῦ γάμου ἐν Χαλδίῳ κ.τ.λ. (Βατούμ, 1911). Εἰς ταῦτα προσθετέα Ἄνθ. Παπαδοπούλου, Παροιμίαι Πόντου Λαογρ. τόμ. 6 σ. 3—77, μικρὰ συλλογὴ Ποντικῶν διατίχων ἐκδοθεῖσα ἐν Τραπεζοῦντι τῷ 1897 ὑπὸ τὸν τίτλον «Κρωμέτικα τραγῳδίας» καὶ *Δ. Οἰκονομίδου*, Ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ Πόντου, Τὰ Παράγια ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ 1922 σ. 375—386 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ Πόντου Α'. ἄσματα, Β'. χοροὶ ὁμοίως ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ 1923 σ. 331—343.

Ὅτι εἴπομεν περὶ τοῦ Πόντου ἰσχύει καὶ περὶ τῆς Καππαδοκίας· ἐν ᾧ δῆλα δὴ περὶ τῆς γλώσσης τῶν κατοίκων τῆς χώρας ταύτης ἔχομεν τινα καλὰ ἔργα, στερομένθα τοιῦτον περιγραφῶν τῶν ἐθίμων τῶν Καππαδόκων. Οὗτος, ἂν ἐξαίρεση τις τὸ εἰδικώτερον ἔργον τοῦ *I. Ἀρχελάου Σαραντίδου*, ἡ Συνασός, μόνον σύντομά τινα εὕρισκει ἐν τῷ ὁμώνυμῳ ἔργῳ τοῦ *Ρίζου Ἐλευθεριάδου*, παρὰ *Σ. Κρινοπούλου*, Τὰ Φερτάκαινα ὑπὸ ἰθνηλογικὴν καὶ φιλολογικὴν ἐποψιν ἐξεταζόμενα (σ. 22—32) καὶ *Σ. Φαρασοπούλου*, Τὰ Σύλατα (σ. 29 ἐξ. 103 ἐξ.). Ἀρκετὸν λαογραφικὸν ὕλικόν δύναται τις νὰ εὕρῃ καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ *R. Dawkins*, *Modern Greek in Asia Minor* σ. 215 ἐξ. 280 ἐξ. Πβ. καὶ ἄνωμυμου, Τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα, τὸ ἐπάγγελμα καὶ ἡ ἐνδυμασία τῶν ἐν ἀποκέντρως Καισαρείας Καππαδοκίας οἰκούντων ἐν Ξενοφάνους τόμ. 1,365—382 καὶ *Δ. Μακρόρα*, Ἡ Μαλακοπή, ἐν Ξενοφάνους τόμ. 4,409—431 καὶ 518—535. Ὅρα καὶ ὅσα περὶ τῶν κατὰ

Κατὰ δεύτερον λόγον ἐπείσθη ἐκ τῶν μελετῶν μου ὅτι μέγα τμῆμα τοῦ Βυζαντινοῦ βίου διασφύζουσι οἱ κατὰ τὸ Ἅγιον Ὅρος διαβιῶντες μοναχοί, ὧν ὁ βίος θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον, ἀν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἰδικῶς ἐμελεῖται, καὶ ἔπειτα ἐν τῇ μεγαλονήσῳ Κύπρῳ, ἥτις διὰ τε τὴν αὐτάρκειαν καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ κέντρου ἀπόστασιν κατώρθωσεν ἐν τῇ δίνῃ τοῦ χρόνου νὰ διατηρήσῃ ὅτι ἀλλαχοῦ ἐνωρίς, ἔνεκα ἱστορικῶν λόγων, ἐξέλιπεν.

Ἄλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος κατὰ τὰ παράλια τῆς κάτω Ἰταλίας, ἐν Καλαβρία καὶ τῇ Σαλεντινῇ χερσονήσῳ, ἐν χώραις δῆλα δὴ αἵτινες ἀπὸ τοῦ Ζ΄. μεχρι τοῦ ΙΒ΄. αἰῶνος ποικίλους ἐκ διαφόρων μερῶν τῆς Ἑλλάδος ἐδέξαντο ἀποίκους (Κυπρίου, Ἡπειρώτας, Πελοποννησίους καὶ δὴ Τσάκωνας καὶ Λάκωνας, ἐκ τῶν Ἰονίων νήσων, ¹⁾ τῶν Κυκλάδων καὶ Σποράδων ²⁾ ἔχομεν πολλὰ ὑπολείμματα τοῦ Βυζαντινοῦ βίου διασωθέντα ἀκριβῶς διὰ τὴν ἀπομόνωσιν τῶν κατοίκων ἐν μέσῳ τοῦ Ἰταλικοῦ περιβάλλοντος. ³⁾

Ἐν τῷ ὕλικῳ τῆς παρούσης ἐργασίας δὲν φαίνεται, δυστυχῶς, πάντοτε σαφῶς ὅποιαν ἐπικουρίαν δύνανται νὰ λάβωσιν αἱ μεσαιωνικαὶ λαογραφικαὶ ἔρευναι ἐκ τῆς σπουδῆς τῆς γλώσσης καὶ τοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων τῆς κάτω Ἰταλίας· ὅταν ὁμως γραφῇ ἡ εἰδικὴ λαογραφικὴ μονογραφία καὶ παρεξεσθῶσι τὰ πολυάριθμα ὑπὸ Trinchera, Cusa, Spata, Mül-

τὴν γέννησιν, τὸν γάμον καὶ τὴν ταφὴν ἐθίμων ἐν Βουρδουρίῳ τῆς Πισιδίας ἔγραψεν ὁ Κλ. Ἱατρούδης ἐν Ξενοφάνους τόμ. 3. σελ. 72—82, 163—171, 202—211, 272—279 καὶ 335—342 καὶ ἐπιθι τοῦ αὐτοῦ ἤθη καὶ ἔθιμα ἐν Ἀνατολῇ ἐν Ξενοφάνους τόμ. 4, 68—79. 362—374. 432—464. 503—510 καὶ ὅσα ἔγραψεν ὁ Ν. Βακαλόπουλος περὶ τῶν τῆς Σύλλης ἐθίμων ἐν τῷ μυθιστορηματί του ὁ Συλλαῖος (ἐν Σμύρνῃ 1909).

¹⁾ Ὅρα G. Morosi, Dialetti Romaici del mandamento di Bova in Calabria σ. 72, 73, 77, 78, 112 A. Pellegrini, Il dialetto Grecocalabro di Bova σ. XXIX. B. Παλούμπος, Περὶ τῆς ἐν τῇ νοτιῳ Ἰταλίᾳ Ἑλληνοσαλεντινῆς ἀποικίας ἐν Ἐπετ. Παρνασσ. 1. 23. ἔξ. καὶ τοῦ αὐτοῦ Saggio di un commento dei canti (τραοῦδδια) Greco-Salentina ἐν τῷ περιοδ. Apulia ἔτος Α΄. τεύχ. Α΄. Ἡ κάτω Ἰταλία ἀκριβῶς διὰ τὰς ἀποικίας ταύτας εἶναι ἡ μόνη χώρα, ἥτις νῦν ἐν μικρογραφίᾳ δύναται νὰ μᾶς δώσῃ εἰκόνα τοῦ βίου εἰς πάντα τὰ μέρη, ἔξ ὧν ἤλθον οἱ ἀποικοί. Ὅρα καὶ I. Νερούτσου, ὁ ἐν Σικελίᾳ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐν Παρνασσῷ τόμ. 10 σελ. 157 ἔξ.

²⁾ Π. Λορεντζάτου, Συμβολὴ εἰς τὴν διαλεκτολογίαν, Ἀφιέρωμα εἰς Γ. Ν. Χατζιδάκιν σελ. 60—65. Περὶ τῆς εἰς κάτω Ἰταλίαν μεταβάσεως Ἑλλήνων βόρεια ιδιώματα λαλοῦντων ὠμίλησα ἐν τῇ 296ῃ συνεδρίᾳ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας προσπαθῶν νὰ ὀρίσω τὸν χρόνον τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τῶν φωνητικῶν φαινομένων τῆς ἐξασθενώσεως ἐν τῷ βορείῳ ιδιώματι. Ὅρα Ἀθηνᾶς τόμ. 35, σελ. 246.

³⁾ Σχετικῶς πρὸς ταῦτα παρατηρεῖ ὁ Β. Παλοῦμπο, Περὶ τῆς ἐν τῇ νοτιῳ Ἰταλίᾳ Ἑλληνοσαλεντινῆς ἀποικίας Ἐπετ. Παρνασσ. 1, 25. «Τὰ ἔχνη τοῦ Βυζαντινοῦ γλωσσικοῦ στοιχείου εἶναι τὸσον διαφυλῶς ἐγκατεσπαρμένα εἰς τὰ ἄλλα μέρη καὶ ἰδίως εἰς τὴν Καλαβρίαν, ὥστε προκαλοῦν τὴν ἐκπληξιν..... Ἀποξέων τις τὸν Καλαβρὸν δύναται νὰ ἀναίρη βεβαίως τὸν Βυζαντινόν.

λερ, Λάμπρου, Ζαμπελίου καὶ ἄλλων ἐκδοθέντα ἔγγραφα, ¹⁾ ὧν τὰ πλείεστα κατὰ σύμπτωσιν ἀνάγονται εἰς τὸν ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰῶνα, τότε θὰ φανῆ ἢ ἡ ἀλήθεια τῶν ὑπ' ἑμοῦ λεγομένων.

Εἰς τὰ ἔσχατα ὄρια λοιπὸν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους πρέπει νὰ προσφύγωμεν νῦν καὶ ἐκεῖθεν νὰ προσπαθήσωμεν τὰς γνώσεις ἡμῶν περὶ τοῦ τότε βίου νὰ συμπληρώσωμεν. ²⁾ Τοῦτο, ἐννοεῖται, προκειμένου περὶ τοῦ βίου συνολικῶς δι' ἐπὶ μέρος εἰδήσεις πάντοτε ἔχει ὁ ἔρευνητὴς σπουδαιότατον νὰ συλλέξῃ ὕλικὸν ἀπὸ τὰ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἅτινα σποραδικῶς διέσωσαν πολῦτιμα λείψανα τοῦ μεσοχρονίου ἡμῶν βίου. ³⁾

Δι' αὐτὸ καὶ ἐγώ, πλὴν τῆς παρεξέτασως τῶν κατὰ τὸ ΙΒ' αἰῶνα ἀκμασάντων τυγγραφέων, ὡς σπουδαῖον συμπλήρωμα τοῦ ἔργου μου ἐθεώρησα τὴν ἀκριβῆ μελέτην καὶ χρησιμοποίησιν τῶν Νεοελληνικῶν ἐθίμων.

Εἶθε τὴν ἰδίαν μέθοδον καὶ ἄλλοι ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς λογογραφικῆς ἐρέυνης ἀκολουθοῦντες νὰ κατορθώσωσι διὰ τῆς ἀμοιβαίας ταύτης συμπληρώσεως νὰ διαφωτίσωσι διάφορα κεφάλαια τοῦ ἰδιωτικοῦ Βυζαντινοῦ βίου, ἵνα, ὅταν ἐπιστῆ ὁ χρόνος, δωρηθῆ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸ ἔθνος μας τὸ βιβλίον ἐκεῖνο, ἐν ᾧ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο θὰ ἀνικατοπτρίζεται ἡ ἱστορία καὶ ψυχολογία τῶν μεσαιωνικῶν Ἑλλήνων. ⁴⁾

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

¹⁾ Τὰ περὶ Πόντου καὶ Καππαδοκίας εἰρημένα ἰσχύουσι προκειμένου καὶ περὶ κάτω Ἰταλίας· αἱ μέχρι τοῦδε δῆλα δὴ περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς κάτω Ἰταλίας γραφεῖσαι μονογραφίαι εἶναι μᾶλλον ἱστορικαὶ καὶ γλωσσικαὶ, ἐν μέρει δ' ἄπτονται τοῦ λογογραφικοῦ ἐπιπέδου. Ἐν τοῖς πλείστοις ἔργοις τὸ λογογραφικὸν στοιχεῖον περιορίζεται εἰς ποσὸν παροιμιῶν, διηγήσεων καὶ δημωδῶν ἀσμάτων πρ. κυρίως *A. Pellegrini*, *Il dialetto Greco—Calabro di Bova*. *G. Morosi Studi* (σ. 73-94) *Ettore Capialdi e L. Bruzzano*. *Racconti Greci di Roccaforte* (σ. 55-60). *Vito Palumbo*, *Saggio di un commento dei canti (τρασοῦδδια) Greco-Salentina ἐν τῷ περιοδικῷ Apulia* ἔτ. Α'. τευχ. Α'. Καὶ ὁ *Tommaso Morelli* ἐπραγματεύθη δύο κεφάλαια σχετικὰ μὲ τὸν βίον καὶ τὴν ἐνδυμασίαν τῶν γυναικῶν τῆς Βοῦα ἐν τῷ ἐργιδίῳ *Cenni storici intorno alle colonie Greco-Calabre* (1847). Ἔπιθι καὶ *Λογογραφίας* τόμ. 3 σελ. 529-531.

²⁾ Τὴν σπουδὴν τοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου, ὅσοι πλέον ἀπέμειναν, καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας οὐνιστῶν (περὶ τοῦ τῶν Κυπρίων ἐγράφησαν ἀρχοῦντα ὑπὸ *Σακελλαρίου*, *Λουκά* καὶ ἐν τῇ *Λογογραφίᾳ*) συμβουλεύω, ἐφ' ὅσον εἶναι καιρὸς, νὰ συλλεγῆ τὸ ἐν τοῖς τόποις τοῖτοις λογογραφικὸν ὕλικὸν διὰ προκηρῦξεως διαγωνισμῶν παρ' ἐπιστημονικῶν σωματείων ἢ φιλομουσίων ἀνδρῶν. Τὰ πάντα ρεῖ καὶ ἐκάστη παρεχόμενη ἡμέρα ρίπτει εἰς λήθην ὕλικόν, ὅπερ συλλεγόμενον καὶ καταλληλῶς ἐπεξεργαζόμενον δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀριστον βοήθημα πρὸς γνώσιν τοῦ Βυζαντινοῦ βίου. Ὁ πρωτοστατήσον εἰς τοιοῦτον ἔργον ἔστω βέβαιος ὅτι θὰ προσφέρει μεγάλην ὑπηρεσίαν καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ εἰς τὸ ἔθνος μας.

³⁾ Ἡ μικρὰ ἐπὶ παραδείγματι νήσος Μεγίστη, ἣτις πολλάκις θὰ μνημονευθῆ ἐν τῷ παρόντι ἔργῳ, διετήρησε πολλὰ τοιαῦτα λείψανα, πολλὰ δὲ περισσότερα, ὡς εἰρηται, ἢ μεγαλόνησος Κύπρος.

⁴⁾ Ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ τοῦ παρ' Εὐσταθίῳ λογογραφικοῦ ὕλικου ὡς βοήθημα κύριον ἔσχον, πλὴν τῆς ἐκ μελέτης κειμένων καὶ ἐξ ἰδίας πείρας γνώσεως τοῦ Νεοελληνικοῦ βίου καὶ τῶ ἀρχαίων τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ὅπερ, παρ' ἔσχον πληροφωρίαν ἐκ πάσης Ἑλληνικῆς γωνίας, εἶναι μοναδικὸν διὰ τοιαύτας ἐργασίας βοήθημα.